

2023. szeptember | 5784. tisri

XXI. évfolyam 3. szám

PESTI SÓLET

A DOHÁNY UTCAI KÖRZET LAPJA

FACEBOOK.COM/PESTISOLET

**Ki a zsidó és mire elég,
ha tizen vagyunk?**

4. oldal

**Töprengős riport
a botlatókő-avatásról**

9. oldal

A Pesti Sólet a facebookon

Lapunk, a Pesti Sólet cikkei a nyomtatott verzió megjelenése után az interneten, a facebook oldalunkon is elérhetőek lesznek.

Üzenetet küldhet:

www.facebook.com/pestisolet

e-mail címünk: pestisolet.lap@gmail.com

KETTŐSLÁTÁS A RABBI ÉS A PROFESSZOR

Talán akadnak, akik szerint a kettőslátás nem jó. Sőt. Nos, ők azok, akik nem ismerik a mi kettőslátásunkat. Ugyanis, akik hétről hétre velünk tartanak szerdánként délután hattól, azok már alig várják ezt a Kettőslátást, amikor rabbink, Frölich Róbert és Gábor György, az OR-ZSE professzora beszélget a Tanakh fejezeteiről, szépen, komótosan, alaposan, Dési János moderálásával. Bő két éve vágtunk bele, s már a Bírak könyvének tartunk. Nem sietünk sehova – igyekszünk alaposan megbeszélni mindazt, ami egy-egy szövegheletről eszünkbe jut. Kultúrtörténet, festmények, szobrok, régészeti leletek, regények és filmek idéződnek fel, aztán gondolatok arról például, hogy a keresztény hagyományokban minderről mit gondolnak. Biblia trip közösen, hétről hétre.

Kettőslátás, mert miként látja egy rabbi és miként egy vallásfilozófus? Akik velünk tartanak persze már megtapasztalták, időnként ez nem is kettőslátás. Legfeljebb, ha másfeles – mert nagyon sok dolgot hasonlóan látnak.

Az előadók úgy tűnik, kifejezetten élvezik ezeket a párbeszédeteket, egymást inspirálják, segítik a gondolkodásban – s kialakult egy olyan törzsközönség, amelyik kifejezetten addiktív lett, hétről hétre várja ezt a sorozatot. Kiváló azoknak, akik nagyon sokat tudnak ezekről a szövegekről, és kiváló azoknak, akik most akarnak minél többet megtudni, megérteni a bibliai történetekből

**Online a Zoomon lehet
hozzánk csatlakozni:
389 906 7799-es kóddal,
a jelszó: dohány**

Kedves Sólet-barátok!

Új szám, új lehetőségek. Bruck Irma szerzőnk egy érdekes problémán morfondírozik, zsidó-e a világhírű focista David Beckham, aki magát ugyan zsidónak tartja, zsinagógába is jár, a gyermekét is zsidó hitben neveli, pedig az édesanyja nem zsidó. Tehát a zsidó hagyomány szerint nem zsidó. Frölich Róbert főrab-bink ezért össze is foglalja azokat a szabályokat, amelyek arról szólnak, hogy a halacha szerint ki a zsidó. Mindenesetre, ezt egyrészt kiegészíthetjük azzal, hogy az is zsidó a szó hétköznapi értelmében, aki zsidónak tartja magát. És Hága Antónia remek hangulatú, bár nyomasztó időket felidéző írásából kiderül, hogy néha egészen hihetetlen sorsok bontakoznak ki - olyanoknak is lehetnek, lehettek zsidó felmenői, akikről ezt nem is gondoltuk volna.

Új szerző is debütál a Pesti Sólet mostani számában. Boros Regina - akit sokan ismerhetnek például, mint az egykori legendás Black Food Fesztivál szervezőjét - most egy izraeli zöldségekkel, gyümölcsökkel foglalkozó izraeli cégnél dolgozik Magyarországon. S tréfás hangvételű, de nagyon is komoly cikkében azzal is foglalkozik, milyen izraeli üzleti mentalitással beleszöppenni a nagy magyar valóságba.

A TARTALOMBÓL

Frölich Róbert főrabbi: Ki a zsidó és mire elég, ha tizen vagyunk?	4
Bruck Irma: David Beckham jobb lába a zsidóságban gyökerezik	7
Tardos János: Töprengős riport a botlatókő-avatásról	9
Beregi Péter: Az elcserélt színész esete	13
Hága Antónia: A túlélés ára	16
Dávid Gyula: Litvákok és litvánok	18
Király Kinga Júlia: Még egyszer az újrakezdés receptjeiről	22
Deutsch Andor: A csodanő	24
Boros Regina: Avocadoim	27
Dési János-Sükösd Miklós: Lévai emlékkonferencia lesz Budapesten	30

IMPRESSZUM

Pesti Sólet • A Dohány utcai körzet lapja
Felelős kiadó: A Dohány Utcai Templomkörzet elöljárósága
Főszerkesztő: Dési János • email: pestisolet.lap@gmail.com • Megjelenik háromhavonta
Tördelés: Borgis-Prin Bt. • Nyomtatta a DePress Kft

Beregi Péter színművésről közismert, hogy kollégáiról szóló anekdoták egész sorával tudja bármikor elszórakoztatni hallgatóságát. Idén ősszel például a Klubrádióban is. Most is ad nekünk néhány vidám pillanatot.

Szentgyörgyi Zsuzsa nemcsak tudós ember, hanem remek újságíró is. Nagy gonddal megformált szövegeit, történeteit mindig élvezet olvasni. Büszkéek vagyunk arra, hogy hosszú évek óta a Pesti Sólet állandó szerzői között tudhatjuk.

És talán az egyik legfontosabb a mostani számunkban a monoszlói botlatókő avatásról szóló beszámoló, a megemlékező szervező Tardos János tollából. S azért merem állítani, hogy a „legfontosabb”, mert tulajdonképpen az egész azzal a cikkel indult, amelyik először itt a Pesti Sólet idei első számában jelent meg arról, hogy egykor a balatonfelvidéki Monoszlón is éltek zsidók - akiknek mára az emléke sem nagyon maradt meg. A riportot Tardos barátunk kitűzte a község hirdetőtáblájára. Majd amikor híre ment, hogy botlatókövet szeretne az elhurcolt Grósz család emlékére - akik ráadásul az ő mai házában éltek, amikor a halálba deportálták őket - a falu apraja nagyja, polgármesterestül a kezdeményezés mellé állt. Hogy aztán egy meleg nyári délelőttön, megható ünnepség keretében elhelyezték a monoszlói ház előtt a földben a két kis réztáblácskát.

Szóval, Pesti Sólet, ahogy mondani szokták: maradjanak velünk.

Ki a zsidó és mire elég, ha tizen vagyunk?

Ezen írásunkban azt vizsgáljuk, milyen szempontrendszer érvényesül, ha valaki egy zsidó gyülekezet tagja kíván lenni. A "Ki a zsidó" kérdéskör vizsgálata a halácha alapján ugyanis vagy két mondatban válaszolható meg, vagy pedig egy hosszabb lélegzetű tanulmányban. Nem minden mai aktualitás nélkül vizsgáljuk inkább a közösségi tagság feltételrendszerét.

A hitközség héberül קהל, annyit tesz: gyülekezet. Nevezetik még עדה, קהילה vagy ציבור néven is, mindegyik esetben a magyar megfelelője szintén gyülekezetet, közösséget jelent. A rabbinikus irodalomban בני העיר, a város fiai néven is említik a zsidó gyülekezetet. E közösség célja, hogy a zsidó vallásnak megfelelően gyakorolja és felügyelje autonóm hit- és társadalmi életét. A hitélet gyakorlása alapvetően a közösségi ima és i.tentisztelet.

A Talmud Kiddusin traktátus 66b lapján olvashatók értelmében a zsidóság egyik feltétele a zsidó anyától való származás: ולא על אחרים קידושין הולד כמותה ואיזה זה זה וולד שפחה ונכרית כל מי שאין לה לא עליו

Oly esetekben, mikor nem lehet szó vallási eljegyzésről, a születendő gyermek az anya jogállását örökli. Mely esetek ezek? A nemzsidó szolgálólány vagy a kánaánita nő gyermekének esete.

Zsidó továbbá az, aki valamely rabbinikus bíróság, בית דין előtt betért és e tényt az illetékes בית דין által kiadott hiteles okirattal igazolni tudja. A בית דין legkevesebb három, haláchában, azaz a zsidó jogban járatos személy /a mai magyarországi gyakorlatban rabbik/, a zsidó társadalmi önszerveződés leg-

főbb jogi fóruma. A Misna Kiddusin traktátusa 4. fejezet 7. misnájában áll:

ישראל שנשא גיורת בתו כשרה לכהונה

Ha zsidó betért asszonyt vesz el, lánya kohanitához is férjhez mehet. Mivel a kohanitára igen szigorú házassági szabályok vonatkoznak, fentiekből következik, hogy a betért olybá számít, mint a született zsidó.

Nagyon röviden vázoltuk tehát, hogy ki is számít a halácha értelmében teljes jogú zsidónak. Azért írtuk, hogy teljes jogú, mert előfordulhatnak esetek, mikor az illető jogsultsága -noha zsidó- korlátok közé kerül.

Most térjünk át írásunk második aspektusára. Hogyan definiálható a közösség?

A Ritva, a XIII. és a XIV. század fordulóján élt spanyol exegeta a Talmud Bava Batra traktátus 8a lapjához írott kommentárjában leírja:

והאומר על מי שהוא מקהל פלוני דינו כאומר מבני

הקהל, והאומר דרי העיר דינו כיושבי העיר

A Bné Hákáhál (azaz a közösség tagjai) fogalmába a városban ideiglenesen lakók ugyanúgy beletartoznak, mint az ott élők.

A Misna Skálim traktátus 2. fejezet 1. misnájában áll:

בני העיר ששלחו את שקליהן

A város fiai, akik elküldték a fél sekelüket...

E fél sekel a Mózes II. könyvében szereplő adó, melyet a Szentély fennállása idején minden évben beszedtek, és a kommunális áldozatok céljaira fordították. Ezt minden helységben anyagi helyzetétől függetlenül beszedték. Ebből következően a szövegben szereplő „a város fiai” kitétel a városban lakó zsidókra vonatkozik.

A Rámbám, a XII. században élt, ám hatását a mai napig éreztető decisor és filozófus Misné Torá című munkájának Hilchot Ével traktátusában, a 14. fejezet 10. pontjában azt írja:

כל בני העיר אסורין בעשיית מלאכה עד שיקברוהו
מת אחד בעיר,

Ha valaki meghal a városban, a város fiai nem dolgozhatnak addig, míg el nem temetik.

A város fiai terminológia alatt természetesen Maimonidesz is a zsidókat érti. Nátronáj Gáon, a Babilóniában létesített szúrai tanház IX. századi vezetője írásában e terminológiát egyértelművé teszi, mikor az Orách Chájjim 113. fejezetéhez írott responsumában kijelenti:

ובית הכנסת של כל בני העיר ההיא

A zsinagóga a város fiaié.

Kérdés továbbá, hogy mi számít gyülekezetnek? Elegendő-e néhány fő csupán, avagy nagyobb létszám szükséges a közös imához?

Rási Mózes IV. könyve 14. fejezete 27. verséhez írott kommentárjában ez található:

לעדה הרעה וגו' – אלו המרגלים, מכאן לעדה שהיא עשרה

A gyülekezet legalább tíz emberből áll.

A kerek tízes szám gyanúsán könnyű. Mielőtt azonban élnénk a gyanúperrel, hogy Rási, a XI. században élt exegeta és decisor csupán véletlenszerűen emelt ki egy számot, vizsgáljuk meg a rabbinikus irodalmat. Kutatásunk eredményeképp szemünk elé tárul a Misna Szánhedrin traktátusa 1. fejezetének 6. misnája:

ומנין לעדה שהיא עשרה שנאמר עד מתי לעדה הרעה הזאת

Honnan tudjuk, hogy a gyülekezet tíz fő? Megíratott (Mózes IV. 14/27 FR): Meddig még e gonosz gyülekezet...?

A Misna arra utal, mikor a Kánaán kikémlésére küldött tizenkét fő közül tíz dehonesztálón nyilatkozott a honfoglalás lehetőségéről, s I. ten felteszi e költői kérdést Mózesnek.

Ebből következően tehát a minjent, a zsidó közösséget legalább a Rási által meghatározott számú felnőtt férfi alkotja.

A Sulchán Áruh Orách Chájjim traktátusa 55. fejezet első pontja is ezt rendeli el, mikor kimondja, hogy bizonyos imákat /Káddis, Kedusa illetve borchu/ csak 10 felnőtt zsidó férfi jelenlétében lehet mondani.

אומרים קדיש. וא"א אותו בפחות מי' זכרים בני חורין גדולים.

שהביאו ב' שערות, וה"ה לקדושה וברכו שאין נאמרין בפחות מעשרה.

Lássunk még néhány szertartási elemet, amelyhez minjen szükségeltetik. Ugyancsak fenti traktátus 592. fejezetének 2. pontja értelmében a sófárfúváshoz is minján, tíz férfi kell:

יחיד אינו מפסיק לתקוע בברכות

A 128. fejezet 1. pontja kimondja, hogy a kohanita áldáshoz is minjén szükséges:

איין נשיאת כפים בפחות מי

A Talmud Megilla traktátusa 23b lapján olvasható:

כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה

Minden olyan tevékenység, amelyben szentség van, nem folytatható tíz főnél kevesebb jelenlétében.

A Misna meghatározza a felnőttkor alsó határát is. Az Ávot traktátus 5. fejezet 21. misnája azt írja:

בן שלש עשרה למצות

A micvák teljesítéséhez legalább tizenhárom évesnek kell lennie a fiúnak.

Érdekességként jegyezzük meg, hogy Josua ibn Suib, a XIII. századi haláchista, talmudista, Rásbá tanítványa drásáiban, a Mispátim uskálím szakaszban olvasható, hogy a tizenhárom év az I.teni tizenhárom tulajdonságnak feleltethető meg.

A Remó, a XVI. századi rabbi és törvényhozó, kinek kiegészítésével válik megtarthatóvá és kötelezővé askenáz közösségekben a Sulchán Áruch, a Chósen Mispát traktátusa 235. fejezet 1. pontjában leszögezi:

דהיינו שהקטן בן שלש עשרה והקטנה בת י"ב

A fiúk tizenhárom, a lányok tizenkét év alatt kiskorúak.

Ugyanezen fejezet 12. pontja kijelenti:

נעשה גדול למפרע מבן י"ג שנה ויום אחד

A tizenhárom éves és egy napos fiú a nagykorú.

Fentiek értelmében a hitközségnek legalább tíz, helyben lakó felnőtt férfit kell tömörítenie, és azoknak a tagfelvétel időpontjában zsidóknak kell lenniük. A hitközség bármely posztjára, mely nem igényel vallási képzettséget és végzettséget, választók és választhatók.

A rabbinikus irodalom döntvényei javarészt férfiakra vonatkoznak. Ennek oka, hogy a rituáléban a nők, megfelelően az adott kor társadalmi viszonyainak, háttérbe szorultak. Ez nem jelenti azt, hogy a zsidó életben ma a nők másodrangúak lennének. Értelemszerűen a hitközség, mint társadalmi csoport, a nőket tagjai közé sorolja, a férfiakkal megegyező feltételrendszer szerint. A hitközség, mint társadalmi csoport életében a felnőtt nők a férfiakkal megegyező státusúak, így egy hitközség nem vallási funkcióira természetesen választhatók és választhatók.

Megjegyzendő, hogy közigazgatásilag a felnőttkor /alkalmazkodva a magyar jogrendhez/ tizenéves kornál kezdődik.

Fröllich Róbert főrabbi

David Beckham jobb lába a zsidóságban gyökerezik

„Talán kis ország vagyunk, de közben nagy is. Itt van otthon Shakespeare, Churchill, a Beatles, Sean Connery, Harry Potter, David Beckham jobb lába... és a bal lába is, ha már itt tartunk” – mondta Hugh Grant az Egyesült Királyság miniszterelnökeként az Igazából szerelem klasszikus romkom filmben. Maga az érintett pedig idén nyáron egyszer csak kijelenti: „A zsidó közösség része vagyok, és büszkén mondom ezt.” Érdeemes egy kicsit körbejárni a kérdést.

David Beckham, ikonikus profi labdarúgó volt, s bár a legnagyobb sikerek elkerülték, egy korszakot meghatározott. Vitathatatlanul kivételes képességei voltak, rúgótechnikája párját ritkította, úgy látott a pályán, mint sen-

ki más, de megjelenése, divatirányzatot teremtő stílusa és nem utolsósorban mai napig tartó házassága az 1990-es évek popdívájával, Posh Spice-szal, vagyis Victoria Beckhammal tették őt igazi sztárrá. Előtte a focistákat – tegyük hozzá, igen előítéletesen! – a pályán kívül inkább suttyóknak tartották. Megjelenése gyökeres változást hozott a labdarúgók nem csak jólöltözöttek, divatosak lettek, de globális sztárokká váltak. Irdatlan mennyiségű pénz áramlott a profi labdarúgásba, és ma már egyértelműen a focisták a legjobban fizetett sportolók világszerte.

Beckham üzletemberként is sikeres. Az Inter Miami tulajdonosaként meggyőzte a vitathatatlanul legnagyobb még aktív futballistát, Lionel Messit, hogy Floridában vezesse le karrierjét. Ezzel új lendületet kapott az MLS (az Egyesült Államok profi labdarúgó bajnoksága), és hihetetlenül népszerű lett a Miami – elkapták a jegyeket és a polókat, melegítőket, sapkákat.

Pápai Gábor rajza

S miközben a sportrajongók Messi szeniális szerződtetésével voltak elfoglalva, Beckham talált időt arra, hogy a londoni St John's Wood zsinagógában zsidó identitásáról beszéljen. „A nagyapám mindig gondoskodott arról, hogy bizonyos hagyományokat megtartsunk” – mondta egy nyilvános beszélgetésen és így folytatta. „Bar micvókra és esküvőkre jártunk, én pedig kipát viseltem. Minden szombat reggel elmentem a nagyapámhoz, ahol a nagymamám csirkeleves, macesz-gombócot és latkét készített. Megtartottuk az ünnepeket, amelyek azért is voltak fontosak, mert összegyűlt a család, együtt lehettünk.”

Tény, hogy Beckham – és a teljes Beckham-klán – kiválóan ért ahhoz, miként lehet újra és újra belekerülni a nemzetközi média fő sodrásába. Hol jótékonysági projektekkel, hol üzleti ötletekkel, hol egyszerűen fogyókúra és más életmód-témákkal, gyakran pedig intim családi pletykák kiszivároztatásával kerülnek a figyelem középpontjába. Beckham zsidósága sem először került napirendre, már más interjúkban is beszélt erről. És tavaly, legidősebb fia esküvőjén is fontos része volt az esemény beharangozásának a zsidó hagyományok tisztelete. Brooklyn Beckham zsidó szertartás keretében vette feleségül Nicola Peltz zsidó származású amerikai színésznőt, amelynek része volt a hüpe, a pohártörés és a ketuba – zsidó házassági szerződés – aláírása. A mostani outing abban azonban nagyon is különbözik a korábbi interjúktól, hogy 600 fizető néző előtt történt, és Beckham hibátlanul mondta el a kenyér fölötti áldást.

Mégis sokakban merült fel a kérdés: tényleg zsidó-e Beckham. (Ez a találgatás persze számos zsidó felmenővel rendelkező sportoló esetében megtörtént már, így például a korábbi nehézsúlyú ökölvívó világbajnok és mai kijevi polgármester Vitalij Klicsko esetében is, a különbség azért jelentős, mert Beckham maga váltotta ki e vitát.)

Az ortodox zsidók azt mondanák, hogy nem zsidó, mert az anyja nem volt zsidó; de az unokái zsidók lesznek, mert az anyjuk, Nicola Peltz zsidó. Az észak-amerikai reform zsidók és a brit és európai liberális zsidók azt mondanák, hogy ha nyilvánosan kijelenti, hogy „a zsidó közösség tagja vagyok, és büszkén mondom”, akkor közénk tartozik, amennyiben nem hívő keresztény, hindu stb.

Allan S. Maller rabbi a The Times of Israelben megjelent blogjában úgy érvel, hogy amennyiben valakinek zsidó a viselkedése és az a vágya, hogy egy zsidó közösséghez tartozzon, akkor azt zsidónak lehet tekinteni. A legelső zsidót hozza fel példának, Ábrahámot, aki ugye, nagyon nehezen rendelkezett zsidó anyával – sőt, neki az apja sem lehetett az. „Mivel nem volt más zsidó, aki zsidóvá tette volna őt, ezért mit-yahad-ed, azaz önmaga tért át.” De itt még mindig nem ér véget a probléma: hiszen Ábrahám fia, Izsák sem volt igazából zsidó, mivel anyjának, Sárának szintén nem volt zsidó anyja; hogyan lett tehát Sára zsidó? És aztán ott van József, aki egyiptomi nőt vett feleségül, akinek az apja pogány pap volt. Maga Mózes is pogány pap leányát, egy midianita nőt vett feleségül.

Maller rabbi azt írja: „Ha mindennek nincs értelme egy 21. századi szabad demokratikus társadalomban, az azért van, mert a mai élet valósága még összetettebb, mint ha egyszerűen egy régi, múltbéli definíciót vagy fogalmat használnánk. A régi definíciókat arra használni, hogy eltaszítsuk azokat az embereket, akik csatlakozni akarnak a zsidó közösséghez, helytelen. Minden zsidónak szívélyesen kell fogadnia azokat, akik csatlakozni akarnak hozzánk, ahogyan a reformprogrresszív zsidók is teszik.”

Vagyis fogadjuk el Beckham öndefinícióját – zsidóságának elfogadása, tovább gazdagítja egyébként is összetett identitását. Kimagasló eredményei a labdarúgópályán, a divat világában elért sikerei, példamutató jótékonysági tevékenysége mellett zsidó örökségének vállalása megmutatja, mennyire fontos, honnan jöttünk. Csak gyökereink elfogadásával, múltunk ismeretével válhatunk valóban önmagunkká.

Bruck Irma

Következő számunk tartalmából

A Pesti Sólet téli számában szeretnénk bemutatni a kővágóörsi zsinagóga történetét. A Balatonfelvidék egyik legszebb településén működött közel 200 éven át ez a zsinagóga, a környék zsidóinak egyik központja. A Vészkorszak után már nem maradtak emberek, aaz elárvult épület lassan pusztult, benőttek a növények. Később a telek egy részét leválasztották, felparcellázták. De a zsinagóga épületéhez, bár erre is akadtak tervek, végül nem nyúltak. A hírek szerint a szomszédban élő Cseh Tamás volt az, aki elérte, hogy ne pusztíthassák el. Aztán néhány éve néhány lelkes fiatalember megvette az épületet, egy alapítványt hozott létre és most a felújítást szervezik. Addig is, rendszeresen szerveznek programokat ide. Erről a feltámadás történetéről ír tehát következő számunkban a Pesti Sólet Balatonfelvidékre kiküldött tudósítója, Tardos János.

Töprengős riport a botlatókő-avatásról

2023. július 8-án kisebb ünnepség keretében felavattuk a balatonfelvidéki, monoszlói házam előtti két botlatókövet: Grósz Miksáét és feleségét, Steiner Arankaét. Így, ha sírjuk, síremlékük nincs is, egy ideig még emlékezni fogunk rájuk. Néhány napja már azon tűnődöm, hogyan kezdjem el, mire futtassam ki ezt a beszámolót. Persze, maga a tény, az esemény a legfontosabb.

A helyszíni riport és beszámoló mellett (melyre mindjárt sort keríték) talán még két dologról beszélhetnénk ebből az alkalomból. Az első és elég fontos kérdés az lehetne, hogyan történhetett meg a Grósz család meggyilkolása ezen a gyönyörű, ma már békés tájon? A második, ennél talán némileg forróbb pite a máról, mirőlunk szólna. Ha nem is ar-

ról, mi végből vagyunk mi itt a földön, de azért arra vetnék egy pillantást, mit tehetnénk, hogy hasonló szörnyű dolgok a mi világunkban ne ismétlődhessenek meg.

Mondani sem kell, igen nagy izgalomban vártuk ezt a július 8-ai szombatot. Kilencvennél is több elektronikus meghívót küldtünk szét, elsősorban Budapestre, de a környező falvak, települések szimpatizáló lakóinak és a környéken nyaraló barátainak is. Vagy ötven autóra számítottunk, s felmértük, hogy ennyi parkolóhely aligha lehet a kis, 70 fős falu három vagy négy utcájában. Szerencsére *Simon György* polgármester nagyon segítőkész volt: mint számomra már szombaton kora délelőtt kiderült, két egyenruhás közlekedési rendőrt is a főtérré szervezett, akik segíthettek az esetleg felmerülő parkolási problémák megoldásában.

Előző este, persze, mi is elálltunk a házunk előtt, hogy az idős, 76 éves német szobrász, *Günter Demnig*, a botlatóköves megemlékezés kitalálója, a gyönyörű réztáblás kockakövek elkészítője és sajtátkező elhelyezője a kis furgonjával beállhasson oda. Ne kelljen tíz méterekről idecipelnie a kis betonozó felszerelését, meg persze magukat a köveket.

Demnig a kilencvenes évek óta már több mint százezer ilyen kis járdába süllyesztett réz emléktáblát készített és helyezett el Európa kisebb-nagyobb településein. Németországban, Kölnben kezdte, és Berlin, Róma, Bécs, Velence után 2007-ben Budapesten is lerakta az első két magyarországi botlatókövet. Természetesen mi a Károly körút és a Dob utca sarkáról, a barátnőm lakásától kiindulva már rengeteg hasonlót láttunk, hiszen ott állt 1944-ben a pesti gettó...

Tavaly azután Tapolca 150 éves, valaha gazdag zsidó borkereskedő családok által épített emeletes polgárházakkal szegélyezett főutcáján is megjelentek az első botlatókövek. Azokat oda a helyi helytörténészek doyenje, az idők során az én kutakodásaimban is rengeteget segítő *Hangodi László* múzeumigazgató és a Tapolcáról elszármazott túlélők külföldön letelepedett leszármazottai közös igyekezete nyomán helyezték el. Ezzel megtört a jég: mifelénk is polgárjogot nyert végre az őszinte megemlékezés a vészorszakról, az elődeinket sújtó szörnyű tettekről, vagy más oldalról nézve az elődeink által elkövetett vagy szenvtelenül végigasszisztált szörnyűséges népirtásról.

Ha úgy vesszük tehát, mi egyformán vagyunk utódai a tetteseknek és az áldozatoknak is: ugyan személy szerint nem tehetünk semmiről, de ez nem jelenti azt, hogy nem is kell semmit tennünk. Ahogyan azt a kő-

Kőavatás

vágóörsi Iván Katalin amatőr helytörténész egy tavalyi, balatonfüredi konferencián megfogalmazta: „Úgy gondoltam, hogy le kell faragnom valamennyit abból a gyalázatból, ami ezeket az embereket, akik valaha közöttünk éltek, ártatlanul érte. Én azt tartom feladatomnak, hogy amennyit tudok, segítek megőrizni az ő emlékükből.”

Hasonlóképp gondolom én is, és nyilván azok is ilyesféle gondolatokkal érkeztek Monoszlóra július 8-án, akik végül elfogadták a meghívásunkat. A közeli barátok látogatásán túl – lehetnek vagy tucatnyian – számomra rendkívül szívet melengető volt látni, hogy mintegy száz ismerős, távolabbi barát vagy akár ismeretlen, baráti érdeklődő is megjelent aznap délelőtt a mi kis utcánkban. Nem kizárólag Budapestről, és nem is csak itt nyaraló városiak, hanem sokan a faluból és a környező települések lakói közül is részt vettek az ünnepélyes botlatókö-avatáson.

Az idős német szobrászművész fogta a kis kőműves felszerelését, odatérdelt a kapum elé már jó előre kivájt két kockakő méretű lyuk elé, és belehelyezte a rézlappal fedett emlékkockákat. Cementtel rögzítette őket az örökkévalóságnak, és mielőtt felegyenesedett volna, egy erre a célra rendszeresített szarvasbőrrel fényesre törölgette őket.

Utána a mi polgármesterünk – aki az előkészületekből is bőven kivette a részét – egy rövid avatóbeszédet mondott. Azokról az emberekről emlékezett meg, akik egy vagy két évet ebben a házban töltöttek, mielőtt elhurcolták volna őket a csendőrök a deportálásba – valójában a halálba. De azelőtt évtizedekig itt éltek a faluban, ők vitték az egyik kis, szegényes szatócsboltot. Mindenki vásárolt náluk sót, petróleumot, munkásinget – amíg a kereskedéstől is el nem tiltották őket az akkori faji törvények. Akkor a bolt épületéből is távozniuk kellett, ezért költöztek életük utolsó fedéllel és fallal ellátott helyszínére – ebbe a kis, komfort nélküli házba, amit én sokkal később, 1996-ban megvettem az akkori tulajdonostól, a nazarénus egyháztól.

A polgármester után Csepeli György szociálpszichológus, a zsidó és keresztény együttélés történelmi emlékezetének neves kutatója, régi barátom szólt néhány szót arról, hogy a történelem tanításának csak egy személytelenebb, kevésbé plasztikus formája zajlik le az iskolában vagy jut el hozzánk a könyvek, filmek által. A környezetünkben megtörtént események

azonban csak úgy kaphatnak számunkra valódi értelmet, ha azok nyomait, hatását a helyszínen, a saját szemünkkel is megtanuljuk meglátni, észrevenni.

Harmadikként még a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület elnöke, Kirschner Péter is felszólalt. Ők azok, akik országszerte támogatják és szervezik a botlatókövek állítását, hiszen a 76 éves németországi művész kapacitása sem végtelen – így kénytelenek szelektálni a kérések, igények között.

Mindenesetre tény, és ezért én is nagyon hálás vagyok, hogy Monoszló az első falu volt ezen a környéken, ahová eljutottak. A hír hallatán a szomszédos Szentantalfa lakosai és polgármestere is úgy döntöttek, hogy bár náluk már nemigen tudják, mely házakban laktak 1944-ig az ottani zsidók, azt tudják, hogy imaházuk a jelenlegi faluház volt. Tehát annak falára helyeznek majd el jövőre ünnepélyesen egy emléktáblát, s ennek árát zsidó ételek főzésével és árusításával gyűjtik össze.

Addig is egy piciny küldöttséggel ők is részt vettek a mi botlatókö-állító ünnepségünkön és az utána rendezett kis fogadáson.

Július 8-án forró, napsütéses időben álltuk körbe a kis, földbe mélyesztett réztáblákat az utcánkban. Bár Regina barátnőm kis pikniktálat és hideg üdítőket készített ki

Günter Demnig lerakja a botlatókövet

Csepeli György, Kirschner Péter és Simon György polgármester

a vendégeknek egy kerti asztalra, de a mi szerény portánkra száz ember nemigen fért volna be egyszerre, és árnyas ülőhely sem jutott volna tíznél több embernek. Polgármesterünk ezt felmérve és előre látva a frissen felújított faluházba invitálta meg a vendégeinket, s ott pogácsával, szódavízzel, üdítővel kínálta őket a falu nevében. Falubéli jóbarátom, a borosgazda Benedek Szilveszter pedig egy karton bort ajánlott fel, hogy hideg fröccs is jusson azoknak, akik nem vezetnek.

Azt gondolom, hogy az ilyen összejöveteleknél inkább ez az érdemi rész, nem pedig az ünnepélyes avatás meg a beszédek, amikor a fotózáson és a hallgatáson, befogadáson kívül mi magunk mást nem tehetünk, csak toporgunk. Pedig beszélgetni akarunk egymással, örülni egymásnak, ismerkedni, régi barátokkal és újakkal összejönni.

Úgyhogy nem sokkal dél előtt átvonultunk a „kultúrba”, s attól kezdve ott és a körülötte lévő kis parkban, valamint néhányan a házukban – miközben a két, egymástól vagy 50 méterre lévő helyszín

között is ingáztunk – beszélgető csoportokra bomlottunk. Főként a németül beszélők a szobrászt faggatták vagy a munkáját dicsérték, szelfiztek vele, mások Csepeli Gyurival vagy Kőbányai Jánossal, a Múlt és Jövő folyóirat szerkesztőjével beszélgettek. (Őt elkísérte Monoszlóra izraeli felesége Eszter Ruso is, aki később nagy riportot írt az eseményről az ÉS július 28-i számába.) Én, amíg bírtam szusszal, *Bán Zsófi*val próbáltam beszélgetni, akivel szinte szomszédok voltunk

Budapesten, az Újlipótvárosban. Mások körülülték a mindig szívesen anekdotázó *Haraszi Miklóst*, akinek Hegymagason van nyaralója, s aki sokunknak régi barátja, ismerőse.

Tardos János és Günter Demnig

Végül a tömeg elől én hazamenekültem, mert a délelőtti pörgésben kicsit elfáradtam. De a csoportos beszélgetések nálunk is tovább zajlottak. Magyar Bálint és felesége, Hodosán Róza, akiket nagyon régen ismerek és szeretek, csak az avatás kedvéért autóztak le Monoszlóra, s most a barátaim őket ülték körbe nálunk, a nappaliban. Végül mások is visszazivárogtak a kultúrból hozzánk, s délután egy óra után még itt élünk, immár némileg szűkebb körben, még egy ideig társas életet.

Ennyit tehát az avatásról. Ahogy beszédekben a polgármester is megemlítette: egy dolgunk még maradt. A jövő nyáron, ha a csillagok együttállása is kedvező lesz, még két botlatókövet szeretnénk állítani az elhurcolt Grósz család gyermekeinek is...

Most jön az, hogy mindez hogyan is történehetett meg. Nem arra gondolok, hogy Magyarországot 1944. március 19-én megszállták a németek, bár persze ez is igaz. De az már hazugság, hogy Veessenmayer követ és tucatszámú gestapósa képes lett volna, ha a magyar hatóságok és a lakosság aktívan ellenáll, Auschwitzba deportálni szédületes gyorsasággal csaknem félmillió magyar állampolgárt, a teljes vidéki zsidó lakosságot. Ehhez szükség volt a csendőrség és a Magyar Államvasutak aktív részvételére, valamint a falvak keresztény lakosságának csaknem teljes részvétele is.

Hogy a hivatalosan is kormányprogrammá lett antiszemitizmus embertelen, antihumánus gyakorlata hogyan válhatott csaknem általánosan befogadottá és elfogadottá, arra magyarázatot adhatnak a korabeli sajtó- és propagandaanyagok, de a lelkeket évszázadokon át mérgező idegenellenesség is, amelyet többek között a keresztény egyházak is terjesztettek.

Már korábban, azon a többször emlegetett balatonfüredi helytörténeti konferencián is hallottam róla, hogy az antiszemita propaganda 1938-tól kezdve érezhetően felerősödött a környékünkön is terjesztett korabeli Tapolca és Vidéke című hetilapban. Hogy erről saját szememmel is meggyőződhessek, a napokban beautóztam a Wass Albert Megyei Könyvtárba, Tapolcára, ahol a helytörténeti gyűjteményben fellelhetőek a mondott sajtótermék 1939 és 1944 közötti évfolyamai. Én az 1939-eset kértem ki, és a kereső 139 „zsidó” kifejezést talált ebben a nem túl vastag paksamétában, vagyis az 52 darab sorvány, 8 oldalas kiadványban. Mondani sem kell, nem dicsérőleg említik őket. Az újság szerint borhamisítók, árdrágítók, árurejtegetők – valahogyan mindig negatív színben tüntetik fel őket. Ha időm és kedvem lenne hozzá, erről egy komplett tanulmányt írhatnék.

Ilyen ideológiai, mérgezett háttérrel nem csoda, ha a falusi nép körében is felerősödtek az antiszemita érzelmek, ráadásul a zsidókat mindig is valami távolságtartó gyanakvással, mint

Hodosán Róza és Magyar Bálint

nem földműves, furcsa, idegen, érthetetlen nyelven gajdoló népet kezelték. És egyben sokan irigykedtek is rájuk. Mintha mind bankárok, gyárosok, gazdagok lettek volna – pedig, ha közel éltek egymáshoz, láthatták, hogy a zsidók között is rengeteg szegény ember volt. Mint például Monoszlón is a Grósz boltosék.

Végül pedig, ha nincs is sok tanulság ebben a történetben, miért is ne próbálnánk valamennyit kicsikarni belőle?

Én mindenesetre örülök neki, hogy belevágtam, és másfél-két év alatt valameddig eljuttattam. Ezalatt az idő alatt új barátságokat kötöttem – és többet, mint ahány új ellenséget szereztem magamnak. Ráadásul közelebb hozott engem a falu őslakos népéhez is. Ha nem is lettünk mindenkivel puszpajtások, ma már gyakrabban állunk le beszélgetni a bolt előtt. Én is kezdem jobban megismerni őket, és talán ők is kezdenek egy kicsit árnyaltabb, részletesebb képet alkotni rólam, és rajtam keresztül a „bebíró” pestiek egy részéről is.

Legvégül pedig örömmel látom, hogy itt is, ott is kezd felfeslenni a csaknem 80 éves hallgatás, és ma már különösebb gátlások nélkül képesek vagyunk olyan témákat is szóbahozni, amiket eddig sokszor inkább csak szemlesütve elkerültünk.

Tardos János
Fotók: Dési János

Beregi Péter anekdota rovata

Az elcserélt színész esete

Nem mond igazat az a színész, aki azt állítja, hogy számára nem fontos, hogy mennyire népszerű. Hogy felismerik-e az utcán, tudják-e a nevét?

Persze a névtévesztés is okozhat némi kellemetlenséget. Ez utóbbi olyankor fordul elő, amikor ugyan felismerik az illető művészt, csak éppen valaki mással összekeverik. Ezt minden színész egyéni érzékenységgel, vérmérsékletével, vagy éppen humorával reagálja le. Történt egy alkalommal, hogy Velenczei István a közismert kitűnő remek színész - influenza járvány idején - bement egy gyógyszerárba. A helységben egy gombostűt sem lehetett leejteni, olyan sokan voltak. Végre Velenceire került a sor, a gyógyszerésznő ránézett, majd összecsapta a tenyerét és felkiáltott - jaj drága művész úr hát ez hihetetlen Ön itt, személyesen ? Ezt a szerencsét, hogy így, testközelben láthatom ! El sem tudja képzelni, mekkora öröm ez nekem. Hiszen Ön a családjunk kedvence. A férjem kfejezetten rajong a művész úrért.

Velenczei enyhe pírral az arcán, jólesően nyugtázta a kedves szavakat. A gyógyszerésznő pedig folytatta:- Egészen oda lesz ha elmesélem neki, civilben találkoztam a kedves Kaló Flórián színésszel.

Velenczei arcáról lefagyott a mosoly, de mint aki nem jól hallotta, visszakérdezett: Kaló Flóriánt tetszett mondani?

- Igen - gügyögte a pult mögül a patikusnő.

Velenczei barátom megfordult, végignézett a kíváncsi tömegben, majd a hölgy felé fordult és hangosan, hogy mindenki hallja, így szólt:

- Mondja kérem, tripperre tud valamit adni?

--

A büfé bonviván

Vannak nappali színészek. Ők azok, akik reggeltől este 7-ig, és este 10-től másnap reggelig képesek szórakoztatni környezetüket remek humorukkal, rögtönzéseikkel, történeteikkel. A probléma csak az, hogy a színpadon erre képtelenek.

József Attila Színház, Láng József, Kaló Flórián, Velenczei István, Sugár László színművészek Berkesi András Vizontlátásra Harangvirág című bűnügyi drámájában
fotó: Fortepan/Kotnyek Antal

Szóval, ők a nappali, de úgy is mondják büfészínészek. A színházi társulatok szeretik őket, legendákat szönek köréjük, és a szakmán belül sokkal 21. népszerűbbek, a közönség körében. Vannak közöttük kiegyensúlyozottak, akik pontosan felméri helyzetüket, és tudomásul veszik: ők csak a közvetlen környezetükre képesek hatni, megelégednek kisebb színpadi feladatokkal. De olyanok is akadnak, akik örökké elégedetlenek, és az idő múlásával egyre keserűbbé válnak. Sőt, irigkednek a fiatal tehetségekre.

Történt egyszer az egyik jónevű vidéki színházban, hogy a színigazgató egy túlkoros operett- bonvivánt szerződtetett. Mert tudta, az illető a jelenlétével, a történeteivel, bemondásával képes egy egész társulatot szórakoztatni.

Aztán a színházhoz szerződött egy Pichler nevű, gyönyörű hangú, jó megjelenésű fiatal énekes is. Természetesen bonviváni szerepkörre. Hősünk nehezen viselte el a feltörekvő fiatalokat, különösen a tehetségeket.

A fiatal énekes nevét Pichler helyett Pilerre egyszerűsítette, és ahol csak lehetett, felháborodottan panaszkodott:

- Ugyan kérem, kinek kellett ez a Piler?

- Csak azt tudnám, minek hozták ide ezt a Pilert ?

- Ennek a Pilernek nincs is hangja.

A színház karmestere már nem bírta az örökös furkálódást, leintette barátunkat és közölte vele: a fiatal énekes igenis nagyon tehetséges és a vezetékeve nem Piler, hanem PICHLER.

-Ugyan kérem, nekem mondja? Hol van ennek C-je meg H-ja....?

Beregi Péter

Emlékforgácsaim

A mádi gazda meg a zsidó

Évekig, évtizednél is hosszabban járt hozzám egy drága, jó lelkű, nagyon tiszta és egyúttal nagyon tisztességes, sajnós, jó néhány éve eltávozott asszony, Ancika. Már nyugdíjasan kezdte nálam a takarítást, de ugye, a rendszerváltás előtt a nők 55 évesen mehetek nyugdíjba, tehát kezdetben ő sem volt túl idős. Egykori MÁV-alkalmazottként ingyen utazhatott a vasúton, ami fontos, mert elég messziről, egy Gyöngyös-közi községből jött. Nagyon kedveltem, és ő is engem. Mindig egy jó tejeskávával meg némi harapnivalóval kezdtük a takarító-napot. Ilyenkor szeretett mesélni. Egyik története nagyon megragadt bennem.

Drága nagyapámnak szép kis szőlőbirtoka volt Mádon, tudja, a híres Hegyalján. Jól meg is élt belőle. De ő csak művelte a szőlőt, készítette a bort, az eladást a zsidó végezte – emlé-

kezett Ancika.

Miért éppen 'a zsidó'? – vettem közbe, mert megütött a címke.

Hát csak azért, mert ott, a borvidéken szinte az összes kereskedő zsidó volt. De hadd folytassam, az úgy volt, hogy minden tavaszon eljött a zsidó. Akkor nagyapámmal kimentek a földekre, végig járták, megnézték, alaposan megvizsgálták a rügyeket. Aztán a zsidó mondott egy árat. Mondjuk, ő százat kínált egy hektóra, nagyapa meg százhuszat akart, aztán megegyeztek száztízben vagy száztizenegyben. Ezután még beszélgettek egy sort visszafelé menet, megvitatták a világ meg a családjaik dolgait, és kezet ráztak. Megvolt az egyezés. Összel, szüretkor pedig újra eljött a zsidó, körülnézett, kóstolgatott, bólogatott és mondta, télen jön a borért. Így is történt, elvitte és fizetett.

No, de sose történt, hogy valamelyik fél nem állta a szavát? Mondjuk nagyapa eladta valamivel drágábban másnak a borát, vagy pedig éppenséggel a zsidó kevesebbet adott, mint a megállapodtak? Hiszen nem kötöttek szerződést, nem volt bizonyíték a megállapodásról.

Ugyan már, Zsuzsika, hogy gondolja? Ilyet az életben csak egyszer lehetett volna megtenni, persze, hogy rögtön

Mád most

Mádi szőlők

mindenki tudott volna róla, és soha, de soha többé nem lett volna becsülete, nem lett volna üzlete a megállapodást megszegőnek. No persze, a nagyobb gazdák mentek ügyvédhez is, készült írott szerződés is, ami főleg arra volt jó, hogy az ügyvéd úr személyzete esetleg jó pénzért sok mindent eláruljon a konkurenciának. De bizony a történet folytatása nagyon-nagyon szomorú, sőt borzalmas, még ma is megkönnyezem, ha eszembe jut. 1944-ben elvitték a zsidó kereskedőket a Hegyaljáról, családostul, a nagy rokonságukkal együtt, mindet, és el is orozták mindenüket. Talán senki nem is tért vissza közülük. Bizony, le is hanyatlott a bortermelés Hegyalján, persze, a háború miatt is, de még inkább, amikor a háború után jöttek a Rákosiék, és hát, tudja, hogy sok gazdát kuláknak bélyegeztek. Főleg a szőlőtermelőkre nagyon rászálltak, őket még jobban üldözték, mint a szántásokkal dolgozókat. Nagyapám is

eladott mindent, de tönkre is mentek a gyönyörű ültetvények. No, de gyerünk már takarítani, sose végzünk így! – zárta le a szomorú emlékezést Ancika.

Sok idő telt el beszélgetésünk, emlékezésünk óta, Ancika már jó pár éve temetőben pihen. De most, hogy felidéztem, nem állhatom meg, tovább ne gondoljam a mádi történetet. A kiegyezés és a nagyszerű emancipációs törvény (1867) után Magyarországon a zsidóság kiemelkedő szerepet játszott a gazdaság, nemkülönben a kultúra felemelésében, az alkotó, dolgos polgárság megteremtésében és fenntartásában. Az iparban meg a kereskedelemben főleg, de a fejlett mezőgazdaság kialakításában is, és persze a tudományokban, irodalomban, művészetekben. Aztán 1944-ben derék, buzgó magyar hivatalnokok és csendőrök segítségével elhurcolták, kipusztították a magyar zsidóságot, még előtte tönkretéve és megalázva a törvényekkel. De nem volt elég a rettenetes károkozásból, mert a háború után elűzték az agrár-polgárság egyik nagyon fontos komponensét, a svábokat is, ugyancsak betelepelve a vagyoniukba, mi több, végrehajtották a Benes-féle elfoglalt, ostoba politikai döntést, az ugyancsak szorgos szlovákok, vagyis tótok cseréjét is. És mindezen tetejébe a Rákosi-rendszer iszonyatos gazdaság- és főleg parasztpolitikájával hosszú időre lerontotta a magyar iparstruktúrát és mezőgazdaságot.

Hanem vissza a borhoz. Szeretem a jó bort, de tőlem távol állnak az édes vagy akár csak félédes hegyaljai borok. Én a száraz, testes, gyümölcsös, illatos borok ivója vagyok. Magyarból főleg a villányi, még inkább a szekszárdi borok a kedvenceim.

Hanem az igazán jó érzéssel tölt el, hogy drága Hegyaljánk ismét felvirágzott. Minden bizonnyal így van, érvényesült itt is a szép bibliai mondás: a visszametszett fa kizöldül. Megnéztem a neten: ma Mádon 29 borvállalkozás működik.

Szentgyörgyi Zsuzsa

Mád régen

A túlélés ára

A brácsás és a lánya

Gyakran kérdezik tőlem, hogy ki volt Ágnes az életemben. Ágnes, a szép szemű, szép fogú és gyönyörű lelkű asszony a fogadott nagyanyám volt, én lehettem a fogadott lányának a gyermeke. Máramarosi cigányasszony volt, aki gyorsan megözvegyült egy rossz házasságból, de örök optimizmusa nem engedte, hogy áldozattá váljon.

Jóska, az özvegy nagyapám Debrecenben muzsikált. Nem volt szép, sem kedves, de mély érzésű, csendes, a békességet minden mozdulatában őrző ember volt. „Brácsos”. Nem neki kommandálták a fiatalasszonyt, de elhívta egy randevúra a szép Ágnest, és az bizony jól sikeredett, ahogyan a nagyanyám sokat sejtetően mesélte nekem. Megállapodtak, hogy a szerelmet rábízák az időre, hiszen az meg fog jönni, ha minden úgy megy, ahogy az már hosszú évszázadokon keresztül szokás volt. A legfontosabb, hogy megismerkedjen Jóska lányával, Sárával, aki Balatonfüreden él, és minél előbb hozza el hozzá, legyen közös otthonuk és ő legyen a közös gyermekük. Ágnes sok pofont kapott az élettől, a rossz embertől, aki szép volt, akin az öltöny úgy állt, mint Jávor Pálon, jó humorú, harsány, a társaság közepe, szinte mindenben ellentéte Jóskának. És szörnyen kegyetlen. Ágnes bízott abban, hogy ebben is ellentétek lesznek és szeretetet kap majd a férfitől. Rúgás helyett ölelést, pofonok helyett simogatást. Megállapodtak.

Néhány nap után Ágnes elment Bányára, meglátogatta a cselédtársait és illedelmesen elköszönt tőlük. Elmesélte, hogy – ugyan a parti nem sikerült, de – találkozott egy férfival, akivel talán új életet kezdhet. Érdeklődött, hogyan, milyen módon juthat el bizonyos városokba, meddig van vonat és mettől van gyalogos út.

Pörögtek a napok, mint a homokszemek. Aztán útnak indult. Most nem Debrecenbe, hanem attól több mint négyszáz kilométerre. Igyekezett kényelmes ruhákat összegyűjteni egy batyuba, tudta, az út hosszú napokat vesz igénybe, így kiszámolta, mikorra kell visszaérnie Debrecenbe. Hiszen Jóskának azt ígérte, hogy egy hónap múlva újra látják egymást.

Kis rongybabát tett a csomagjába, mégse érkezzon üres kézzel.

Minden olyan pontosan volt a fejében, napra tudta a dolgait, programjait. Nem volt izgatott, nem félt a találkozótól. Biztos volt abban, hogy mindent, ami egy gyermek körül feladat lehet, alkalmasint ő is el tud végezni.

Hosszú volt az út. Vonat, szekér, gyalogút, majd néha felkapaszkodott egy-egy vicinálisra, a napokat gyorsan váltották az éjszakák. Hosszú kilométerek voltak mögötte... s mennyi állt még előtte? Elgyötörve, koszosan, izzadtan, feketén a vonatfüsttől érkezett meg Füredre. Úgy döntött, az állomáson alszik. Az a kevés pénzecske, amit a zsebkendőjében őrzött, arra kellett, hogy a kislánnyal kényelmesebben utazhasson a visszaúton.

Később nevetett magán, milyen optimista volt. Hogyan is gondolta, hogy megkaphatja Sárát ő, az idegen asszony!

Lemosta az arcát és a kezét az állomáson, majd lassan, de elszántan elindult megkeresni Münczler Réginát. A zsidók sorára ment, ott kérdezősködött. Útba igazítás után benyitott egy hatalmas fakapun. Óriási kopogtató volt rajta, méretes kulcslyuk és hihetetlenül nagy kilincs. Ágnes aprónak érezte magát a kapu előtt. Nagyon nehezen, de lenyomta a kilincset, ami nyikorogva, mély hangon nyitotta meg a hatalmas famonstrumot. A nagy udvaron jókora faverandás ház állott, melynek folytatása u-alakban egy épületsor volt. Az egyik épület előtt kislánka ült a földön és egy alig néhány hetes macskát gyomrozott. Ágnesnek nagyot dobbant a szíve. Olajosan barna volt a bőre és a szeme olyan kerek, olyan életteli! Biztosra vette, hogy Sára az, hiszen annyira hasonlított Jóskára, már amennyire emlékezett belőle az egyszeri találkozásjuk után.

Leguggolt mellé és a nevére szólította a kicsit. Kis ruhácskáját sötét kötényt védte a portól, a magas szárú cipőcskéjéből fehér zokni kandikált ki. Feje tetején sötétkék masni fogott össze egy hajcsomót. Ágnes teljesen elvarázsolt a látvány.

Nem tudni, meddig simogatták együtt a macskát, Ágnes az ölébe vette a kislányt, úgy énekelt neki valamilyen bolondos gyermekdalt a tavaszról, a békákról meg a máramarosi hegyekről. A kislány nem tartott az idegen nőtől. Befészkelte magát az ölébe, fejecskejét Ágnes melléhez szorította, aki olyan boldogan ringatta, amennyire csak bírta.

A főépület ablakából egy turbános asszony feje nézett ki, aki hangosan rászólt az idegenre.

– Ki maga jóasszony és hogy kerül ide? – nem volt barátságos egyetlen pillanatig sem.

Öszes, vöröses haja imitt-amott kicsúszott a turbánból, sötét ruhájának karrésze láthatóan foltozva volt, azzal integetett, miközben beszélt Ágnesnek.

Ágnes elmondta neki, mi járatban van és azt is, milyen messziről jött.

Pápai Gábor rajza

Régina beinvitálta a házba, miközben kivette a gyermeket a kezéből. Tudott az érkezéséről, hiszen Jóska megírta neki.

Lavórba vizet és egy darabka szappant nyomott a kezébe, majd jókora kenyeret tett egy tálra, mellé egy szelet húst. Ezzel kínálta meg a messziről jött vendéget.

Jöttének szemmel láthatóan nem örült és nem is titkolta ezt. Elmondta, hogy Jóska miatt halt meg a lánya, megfáradt a sok munkától, hiszen az ura halálával rámaradt az üzlet. Házról-házra megy felvásárolni, néha napokig nem ér vissza a Balaton környékéről. Nincs fia, a lányai vigyáznak Csokira – ez lett Sára neve –, és nehéz az élet egy ilyen kis gyerekkel, de nem adja. Felneveli, amíg csak bírja. Ennyi maradt neki a lányából, Mariskából, és annak sem örül, hogy Jóska ilyen hamar új asszonyt akar, de idegen nem kaphatja meg a gyereket. Miközben ezeket mondta, Sára kezébe is belenyomott egy kenyérdarabot, amit a kicsike boldogan majszolni kezdett azzal a néhány fogacskájával, amik hófehéren világítottak ki a szájából.

Ágnes minél tovább maradt az asszonynál, annál inkább érezte, hogy hatalmas lelki teher neki a jelenléte, így lassan összeszedte magát és arra kérte búcsúzóul, hogy gondolja meg magát. Ő biztosan jó szülője lehetne az árvának, viszont látta az asszony élénk, de fájdalmakkal teli szemét. Ez a konok, erős asszony soha nem adja fel, minden erejével azon

lesz, hogy teljesítse azokat a feladatokat, amit a sors rá-mért.

Nehéz szívvel hagyta ott Sárát, azt sem tudta, mit mond majd Jósának, igaz nem ígérte, hogy gyermekkel tér vissza, de remélte, hogy rögtön családként kezdhetik meg az életüket.

Hogy az idő milyen furcsa egy szerkezet, arra igazán most jött rá. A Füredre vezető út olyan gyorsan telt, a napok és az éjszakák szinte egyszerre teltek, vissza viszont ólomlábakon járt. Kilenc nap is elmúlt, mire Debrecenbe érkezett. A váltott szobáját vette ki. Lemosdott, evett egy keveset, így találkozott a férfival az étteremben.

Jóska látta Ágnes szemén a fájdalmat, hogy egyedül, a kislány nélkül tért vissza. De napra pontosan egy hónapra az ígért időre. Hosszan ölelte az asszonyt. Gondolatok cikáztak a fejében, hogy

talán soha nem láthatja, mert túl szép ez a nő egy ilyen cigányhoz, meg hogy biztosan akad neki jobb parti, ő csak egy brácsos, meg minek jönne ebbe a poros Debrecenbe, amikor annyi szép hely van az országban. És most itt volt, a babos ruhájában, menyecske cipővel a lábán.

Néhány nap alatt elintézték az esküvőt. Nem volt muzsikaszó, sem tánc. Egy sötétebb ruhát vett magára egy kisebb tok kalappal, Jóska is hasonló volt, kivéve a kalapot, hiszen az a nagy karimájú, fekete kalap volt, amit első alkalommal látott a fején.

Hat hónapot éltek együtt, amikor Réginától sürgöny érkezett. Kérte, hogy vigyék el Sárát tőle.

Nehéz napok voltak ezek, mert akkor már Debrecenben is gyűjteni kezdték a zsidókat. Ágnes nem tudta, milyen sorsot szánnak nekik a magyarok meg a németek, de abban biztos volt, hogy a szabadságuknak vége lett.

A kilencnapos út most megduplázódott. Úton-útfélén leszedték őket a teherautókról, vonatokról. A magyar katonák gorombán

igazoltatták őket, ordítottak velük. Beletúrtak a csomagjaikba, mustrálgatták a testüket.

Nehezen találta meg Füreden Réginát. A hatalmas házban már mások laktak. Egy asszony, a régi kisboltban volt a mindenesük, ő szólította meg Ágnest. Este találkozhattak a templomkertben. Régina arca megfakult volt, sápadt, színtelen, A jól ismert turbánja alól ősz hajtincsek csúsztak ki. Karján volt a gyerek, akinek kabátkáján is ott éktelenkedett a sárga csillag. Ágnes egyetlen mozdulattal szakította le azt, majd szó nélkül átvette a kislányt. Régina nyelte a könnyeit, úgy simogatta meg búcsúzóul a kicsi testét, belecsókolt a hajacskája és a tenyerébe nyomott valamit.

– Csokikám, ez anyádé volt, ennyi maradt belőle. Emlékezz rá, nagyon szeretett téged, te voltál az utolsó gondolata.

Ezzel sarkon fordult és beteg lépésekkel távolodott tőle.

Hosszú napok teltek el, mire visszaértek. Sára nyakába tette Ágnes azt a láncot, amit Régina a kezébe nyomott. A medálban egy kép volt az anyjáról.

– Szép asszony volt – állapította meg. Vörösdús haja, hófehér, szeplős bőre, étellel teli ajkai. A kislány egyetlen vonásában sem hasonlított rá, amit most, ezekben az örült időkben kicsit sem bánt. A batyujában keresgélve megtalálta a keresztlevélét. Kacsari Sarolta volt bele írva, anyja nevéhez pedig Tóth Borbála. Réginának a szatócsboltjába került ez a keresztlevél. Tisztességes katolikus lányka iratai voltak ezek, amiből volt az a pénz, hogy kifelejtse az ő családját. A Münzler családot. Akik egész életükben szolgáltak a magyaroknak, szolgáltak a saját közösségüknek, akik megtartották a Shabbatot, igyekeztek a Mindenhatóval jó barátságot ápolni. Valami elromlott vagy valamit nem jól csináltak, legyintett ezeknél a gondolatoknál Régina. Már nem érdekelte. Hitte, tudta, hogy Csoki megmenekül, ők meg beteljesítik a sorsukat.

Ágnes és Sári soha többet nem hallottak felőlük. Anyám Ágnes halála után kutatott Régina családja után. Senki nem tért vissza. Nyomuk sem maradt Füreden. Mintha soha nem is lettek volna. S hogy mégis voltak, annak anyám volt a bizonyosága. Az én olajosan barna bőrű, hatalmas fekete szemű anyám, aki fura módon erőszakos volt, kemény, és a sors csapásait olyan természetesnek vette, mint az újabb feladatokat, amiket neki, magának kellett megoldania. Csak tette a dolgát. Néha pörölt csak a Teremtővel, ezt is csak megszokásból, így tett talán az anyja, a nagyanyja biztosan.

Hága Antónia

Litvákok és litvánok Az elfeledett kaunasi zsidók emléke

A Figura Könyvkiadó gondozásában a közeljövőben jelenik meg Ina Pukelytė litván író és színháztörténész *Kisasszonyok a Szabadság sugárútról* című regénye. A könyv az utóbbi évek egyik legnagyobb litván irodalmi szenzációja, gyors egymásutánban három kiadásban jelent meg, elkészült a német és a lengyel fordítása. Nem mellesleg elnyerte a Grigorij Kanovicsról elnevezett irodalmi díjat is.

A gyönyörű zsidó színésznő, Ráhel és a lengyelül beszélő Zofia élettörténetét elmesélő szerző a két világháború között Kaunasban, Litvánia akkori, ideiglenes fővárosában élt,

A könyv litván nyelvű borítója (ilyen lesz a magyar is)

nok lékezete

az emlékezetből kitörölt etnikai kisebbségekre akarta emlékeztetni az embereket.

Az író a két világháború közötti litvániai zsidó színháznak szentelt monográfiája megírása során olyan, a tudományos kutatás szempontjából nem releváns, de Kaunas akkori életével kapcsolatos anyagokkal találkozott, amelyek egy irodalmi mű megírására inspirálták. Azt a Kaunast szerette volna bemutatni az olvasónak, amelyet levéltári dokumentumok és fényképek révén ismert meg.

A lengyel Zofia és a zsidó Ráhel karakterin keresztül egy változatos, multikulturális, nyugati Kaunast ismerhetünk meg. Zofia prototípusa nagymamája nővére volt, aki a mindennapi életben inkább beszélt lengyelül, mint litvánul. A nagymamája nem beszélt litvánul, csak értette, amit mások mondanak. A nagyapja családjában viszont a litvánt használták, de tudtak lengyelül is. Gyerekkorában a nagymamájával is csak lengyelül beszélt, és a városban az idősebbek körében még a hatvanas-hetvenes években is a lengyel volt a mindennapi nyelv. A litván inkább az értelmiség nyelve volt. Természetesen az a helyi lengyel szegényebb volt, mint a Lengyelországban beszélt, és a nagyszülei generációjával együtt eltűnt.

Ráhelt akkor fedezte fel, amikor anyagot gyűjtött a tudományos munkájához. Töredékekből, részletekből kellett felépítenie a zsidó színház intézményét, összerakni az alkotók történeteit. Sok időt töltött a levéltárakban, járt a New York-i YIVO Intézetben, Izraelben, jiddisül is tanult. Ennek a fiatal lánynak a képe a mozaik összeállításával egyre hangsúlyosabbá vált. Ráhel a két világháború közötti időszakban érkezett Kaunasba, egy növekvő, egyre inkább nyugatiasodó városba. Kaunasban francia színházi sztárként mutatták be a ro-

mániai Jászvásáron született művésznőt. Elmondható, hogy ő volt az egyik első nő Litvániában, aki vezető pozíciót foglalt el a kultúra területén. 1936-ban Ráhel a Kaunasi Zsidó Színház igazgatója lett, 1940-ből még mindig lehet róla cikkeket találni, mert a Szovjet Zsidó Színházban dolgozott, aztán hirtelen minden leállt. Ráhel eltűnik, mint minden zsidó színházi színész. Amennyire nyomon tudta követni, Ráhel története a dachau koncentrációs táborban ért véget. Volt egy lánya, akinek a sorsa ismeretlen. A jiddis színház a háború után eltűnt. A túlélő litvokok többsége Nyugatra vagy Izraelbe költözött.

A regényben más valós személyek is felbukkannak. Kiparas Petrauskas egyike volt azoknak, akik megpróbálták összefogni a Kaunasban élő nemzeteket. Szoros kapcsolatot ápolt a zsidó színházzal, a náci megszállás alatt megmentette Daniel Pomeranz hegedűművész lányát. Az értelmiségiek igyekeztek közelebb hozni egymáshoz a városban élő különböző etnikumokat, mert hamar rájöttek, ha nem lesz konszenzus a népek között, akkor megtörténhet az, ami már addigra Németországban bekövetkezett. 1935-ben a zsidók litván nyelven adták ki az „Aplukasa” című újságot, hogy közelebb hozák egymáshoz a különböző népeket.

Kutatásai során feltárta, hogy nemcsak Kaunasban, hanem Litvánia kisvárosaiban és stetjeiben is, ahol zsidó közösségek éltek, intenzív színházi élet zajlott. Zsidó értelmiségiek és kultúremlékek egy csoportja mindent megtett annak érdekében, hogy a zsidó színház felvirágozzon.

Tíz évvel ezelőtt, amikor a monográfia készült, Litvániában nem sokat tudtak a litvokok, a litván zsidók örökségéről, és hiányoztak a részletesebb kutatások is. A vilniusi és ka-

Ina Pukelytė portréja magánarchívumból

unasi zsidó közösségek azonban már újra terjesztették a zsidó kultúrát, megnyíltak a digitális archívumok és egyéb források – ez ösztönözte a szerzőt a két világháború közötti litván zsidó színház kutatására.

Bemutatta, milyen éles szakadék van a két zsidó kultúra között – a mindennapi életben használt jiddis inkább az alsó- és középosztály nyelve volt. A jiddis tömegeknek szánt népszínház ezért népszerű, míg a héberhez művészi kihívások társulnak, avantgárd, kísérletező volt.

Az elmúlt évben Kaunas volt Európa egyik kulturális fővárosa. Egyik programja célul tűzte ki, hogy emlékeztessen a két vi-

lágháború közötti multikulturális Kaunasra. Ez a program visszahozta a kollektív emlékezetbe azt, amit régóta próbáltak kitörölni vagy elhallgattatni. Valójában soknemzetiségű város volt, akárcsak Litvánia többi városa, de több mint fél évszázadon keresztül igyekeztek eltakarni a történelem bizonyos rétegeit. Az, hogy látszólag ez egy nagyon litván város, nagyon illett a posztszovjet történelmi emlékezethez.

A Litván Kulturális Fórumon elhangzott, hogy a litván zsidók a litván identitás szerves részét képezik. A litván szókincs, a konyha és más területek elválaszthatatlanul kapcsolódnak a zsidó kultúrához. A holokauszt nemcsak a litvániai zsidók kilencven százalékát pusztította el, hanem olyan traumatikus nyomot hagyott a kollektív tudatukban, amit még mindig nem értenek teljesen. Hiszen identitásuk, történelmük egy része megsemmisült. Ezért a litvánokról való beszéd elsősorban a litvánoknak fontos, azoknak, akik jobban meg akarják ismerni történelmüket és benne önmagukat.

A kaunasi lakosok csaknem egyharmada volt zsidó. Ez a valóban nagy közösség rendkívül jelentős mértékben járult hozzá a város kultúrájához, gyógyászatához, iparához, építészetéhez és sportjához. A programhoz időzítve jelent meg a *Kaunasi zsidók* című könyv, amely bemutatja a kaunasi zsidóság rendkívül gazdag történelmét.

A városban a második világháború előtt zsidó alapítású kórházak, borbélyok, szabók, nyomdák, színházak, sportklubok, gyárak, mozik, könyvtárak, könyvesboltok működtek. Ez a könyv tisztelgés azok előtt, akik itt éltek, létrehozták ezt a várost, megalapozták jövőjét, és akiknek élete olyan drámaian megszakadt.

Kaunasban az élet minden területén egyértelmű nyomot hagytak a tehetséges zsidók – például a város zenei élete a két világháború közötti időszakban rendkívül aktív, rendkívül magas szakmai színvonalon zajlott. A zeneszerek többsége zsidó volt, európai szintű művészek: Hofmekler, Stupeliai stb. Ugyanez a tendencia volt megfigyelhető más területeken is.

A kaunasi zsidók ma híresebbek a világon, mint Litvániában. Leja Goldberg például valószínűleg a leghíresebb izraeli költő, műfordító, akinek képe a száz sékeles bankjegyen szerepel.

Litvánia háború előtti, több mint 200 000 fős zsidó lakosságának mintegy 90 százalékát ölték meg a nácik, jobbára litván kollaboránsok segítségével. Több mint 800 litván ember található a Világ Igazai között. Jelenleg mintegy 5 000 zsidó él Litvániában.

Dávid Gyula

Forrás:

Litvakų forumo kuratorė: dauguma iškiliausių kauniečių žydų šian dien yra labiau žinomi pasaulyje nei Lietuvoje – LRT, 2022.09.27.

Ina Pukelytė: Kisasszonyok a Szabadság sétányról – Figura Könyvkiadó (kézirat).

Világpremierek hazai és nemzetközi sztárokkal

Fesztiválünnep Európa legnagyobb zsinagógájában

A 25. Zsidó Kulturális Fesztivál emblemikus helyszíne a Dohány utcai zsinagóga csodálatos épülete, ahol egy-egy előadás mind a fellépő művészek, mind a közönség számára különleges élményt nyújt.

A jubileumi fesztivál mindenkor nyitónapján, mint azt megszokhatták, a Budapest Klezmer Band lép színpadra, így lesz ez idén szeptember 3-án, vasárnap este is. A legendás Jávor Ferenc Fegyá által alapított zenekar ezúttal Illényi Katicával és Szabó P. Szilveszterrel játszik együtt, méghozzá annak a szépséges tartalmú mondatnak a jegyében, amely a már említett Fegyától származik: „a klezmer a népek közötti kapcsolat egyfajta tükré”. A mostani koncert az együttes páratlan repertoárjának legjavából ad válogatást.

Másnap, azaz szeptember 4-én, hétfőn este ősbemutatóra várjuk kedves közönségünket: hazai és nemzetközi fellépők közreműködésével zenei világpremier helyszíne lesz a Dohány-zsinagóga. A Leonyid Gutkin zenész és producer által vezetett Binah Orchestra előadásában fellép Bereczki Zoltán, Gubik Petra, a két Kuna-testvér, Müller Péter Sziámi, Pásztor Anna, a külföldi fellépők között lesz az izraeli Amber Revival formációt alkotó Netta Nimrodi és Arie Burshtein, a Rox Brothers zenekart megalapító orosz Alex és Nikita Pozdnyakov, továbbá Viktoria Koloszova énekesnő Ukrajnából. Leonyid Gutkin az édesanyja – egy igazi jiddise máme – emlékére olyan estet állított össze, amely az édesanyja „varázsdobozának” zenei kincseit tartalmazza, köztük a Jiddise Mámét, egy klezmer-egyveleget, továbbá világhírű dalokat Elvis Presley-től, Billy Joeltől, Bob Dylantól, Lenny Kravitz-tól és Leonard Cohentől.

Az idén 150 éves Budapestnek tapsolhatunk szeptember 5-én, kedden este, hiszen a fellépő művészek a főváros 1873-as egyesítésének tiszteletére állították össze műsorukat. A koncert íve az 1920-as évektől napjainkig mutatja be azokat a dalokat, amelyeknek szerzőit a csodálatos magyar főváros ihlette meg. A produkcióban Falusi Mariann, Koós Réka és Veres Mónika eleveníti föl a híres dalt: „Nékem

csak Budapest kell”; Csonka András klasszikus Budapest-dalokkal szórakoztat, köztük lesz az Ujjé, a Ligetben egyszerű és a Lövölde tér; Kamarás Iván legújabb szerzeményét is bemutatja, amelynek címe: „Budapest”; Vastag Tamás pedig a táncdalfesztivál hangulatát idézi meg több slágerrel, köztük a Korda György és Balázs Klári által sikerre vitt Reptér című számmal. A koncert egyik csúcspontja lesz az a Máté Péter-dal, amelyet mind a hat fellépő művész közösen énekel. A kitűnő zenei alapot a Don Lazi Swingtet adja Lázár István vezetésével.

Mint azt tudják, a Zsidó Kulturális Fesztiválról nem hiányozhat a Masa Tamás által vezetett Sabbathsong Klezmer Band, amely idén jubileumi koncertet ad, hiszen a zenekar 25 éves, azaz éppen egyidős a fesztiválunkkal. Repertoárjukban kezdettől fogva kiemelt szerepet kapnak a bibliai ihletésű zsolnárok, a kelet-európai klezmer dalok, de játszanak mizrahi, ladino, jiddis, izraeli tradicionális és modern szerzeményeket is. A mostani estjükre a zenei élet népszerű és kiemelkedő tagjait hívták meg: itt lesz Sümegi Eszter Kossuth-díjas operaénekes; Beke Farkas Nándor, a 100 Tagú Cigányzenekar vezetője; Lisztes Jenő virtuóz cimbalomművész; Jávor Ferenc-Fegyá, a Budapest Klezmer Band vezetője; az X-Faktor-győztese: Oláh Gergő; Fekete László, a Dohány utcai zsinagóga főkántora; Neumark Zoltán zongoraművész; a Kinneret kamarakórus. Az est házigazdája Hegedűs D. Géza, Kossuth- és Jászai Mari-díjas színművész, a Halhatatlanok Társulatának örökös tagja.

Szeretettel várjuk kedves közönségünket az idén 25 éves fesztivál programjaira a Dohány utcai zsinagógában, hogy együtt ünnepeljük meg az elmúlt negyedszázadot – és előre örüljünk a következő 25 évnek...

A FESZTIVÁL RÉSZLETES PROGRAMJA:
WWW.ZSIDOKULTURALISFESTIVAL.HU

Fesztiválünnep színezüstben

DOHÁNY UTCAI ZSINAGÓGA

2023. szept. 3-12.

09.03. BUDAPEST KLEZMER BAND
Sztárvendégek: Illényi Katika és Szabó P. Szilveszter

09.04. JIDDISE MÁME JUKEBOX – KINYÍLIK A MAMA ZENEI VARÁZSDOBOZA
Binah Orchestra, Bereczki Zoltán, Gubik Petra, Müller Péter Sziámi, Pásztor Anna, Netta Nimrodi és Arie Burshtein, Rox Brothers, Viktoria Koloszova

09.05. PEST, BUDA, ÓBUDA – ÉNEKELJÜK MEG BUDAPESTET!
Aki velünk énekeljen: Csonka András, Falusi Mariann, Kamarás Iván, Koós Réka, Vastag Tamás, Veres Mónika, László és a Don Lazi Swingtet

09.07. SABBATHSONG KLEZMER BAND
25 éves jubileumi koncert

www.zsidokulturalisfesztival.hu | www.broadway.hu

Még egyszer Az újrakezdés receptjeiről

Mentor Könyvek Marosvásárhely, 2018, 2023

Sokszor, sokféleképpen írtam és beszéltem erről a könyvről, volt, hogy túl soknak is tűnt már – noha arra a kérdésre, hogy konkrétan mi okból kezdtem kutatni, azóta sincs egyértelmű válaszom –, ezért egy időre hallgatásba burkolódtam. Úgy tettem, mintha sosem is lett volna – bizonyára szeméremből, kíméletességből. Az első megjelenés idején ugyanis a beszélgetőtársaim az érdegelegi Lea néni kivételével még mind életben voltak, többük ismerte és – közvetlenül vagy közvetve – használta a közösségi médiát, nem akartam, hogy a sokadik interjú, poszt, megosztás akár egy pillanatra is azt a benyomást keltse, hogy a bizalmukat, gyászukat és vallomásaikat váltom be egyéni érvényesülésre.

Most azonban, öt évvel az első magyar kiadást követően, ami három éve elérhetetlen, egészen más megvilágításban látom ezt a könyvet és az ehhez vezető utat.

A túlélők emlékezetének életben tartása

Tavaly szeptemberben elment Karpesz Leopold, a közelebbi ismerősöknek: Rudi bácsi, az első beszélgetőtársam Marosvásárhelyen. Böven túl volt a kilencvenedik életévén, amikor először látogattam el hozzá 2016 tavaszán. A háború előtti és utáni tradicionális zsidó ételekre voltam kíváncsi, eredeti recepteket akartam gyűjteni. Úgy hittem, a túlélők minden bizonnyal tucatjával hozakodnak elő receptúrákkal, amelyek, ha nem is nap mint nap, de bizonyos gyakorisággal felbukkannak a családi ebédek, szombatvári vacsorák során. Abból kiindulva, hogy az étel a legtovább élő kulturális fogódzó egy közösség életében, biztos voltam benne, hogy sikerrel járok. Szemem előtt egy többszáz oldalas szakácskönyv derengett, kiterjedésében és szépségében a Yotam Ottolenghiéhoz hasonló, ami régióként térképezi fel a vész-korszak idején Magyarországhoz csatolt Észak-Erdély hagyományos zsidó ízeit.

Rudi bácsi egy hétfokú létra tetején állt, szőlőt metszett a lugasban, amikor az alacsony kapu elé értem – óriásnak tűnt. Lecihelődött a létráról, betessékelt, majd leültetett kinn a kertben, amíg átöltözik. Mindaddig legfeljebb színházi vagy irodalmi témában interjúztam, azt sem túl gyakorta, most a kezemet a térdem közé szorítva próbáltam felitatni a veritékemet. Rudi bácsi élettörténetét a Centropa oldaláról jól ismertem, mégis annyira izgultam, hogy még csak nem is furcsállottam, miért épp egy férfival kezdem a háború előtti,

tradicionális gasztronómiáról való beszélgetéssorozatot.

Mondja, mire kíváncsi? - kérdezte rekedtes hangon, csibészes szigorral, a feje tetejére állítva a helyzetet. Készületlenül ért, hogy nem én kérdezek először, de gyorsan rávágam:

– A háború előtti kóser konyhára.

– A túlélők akkortájt legfeljebb húszévesek voltak, akit ennél fiatalabban vittek el és túlélte,

nem nagyon emlékezhet arra, ami a konyhában történt.

Azzal felállt, besétált a házba és kihozott egy üveg mustot meg két poharat.

Mindössze pár percig volt távol, ennyi idő arra volt elegendő, hogy elmélázzak, vajon újra kell-e koncepcionálnom az eredeti tervemet. Most akkor lesz recept vagy nem lesz recept? Honnan indítsak, mire legyen kíváncsi, ha kiderül, hogy receptek csakugyan nincsenek.

Visszajött, leült velem átellenben, töltött a mustból.

Az első kérdésem a fentebb idézett első mondatába kapaszkodott, amelyről, mint

Rudi bácsi mustja

Bruck Edit világhírű író és Király Kinga Júlia

később kiderült, Az újrakezdés receptjeinek premisszája lett. Arra kértem, meséljen arról, hogy ő, akit tizenkilenc évesen hurcoltak el, mit látott a konyhában.

Sóhajtott egyet, majd rövid hezitálás után belevágott. Bár tapasztalt interjúalany volt, vontatottan beszélt, mintha a sokszor felidézett vészidőszakot, a gettót és deportálást megelőző epizódok közül próbálta volna szétválogatni, kihámozni az ételek mentén felderengő emlékeit. Ránk esteledett, még mindig a kertben ücsörögtünk, mesélt a gyermekszentmihályi fatelepről, a fakitermelésben dolgozó zsidók háztartásáról, a lakberendezésről, a libatartásról, a gefillte fishez elengedhetetlen horgászatról, a hétköznapi és ünnepi ételekről, újra meg újra belekeverve az akkor még teljes család idevágó ügyes-bajos dolgait. Nem tudott, nem lehetett ételekről és tradíciókról beszélni a család emlékezete nélkül. Az ünnepi ételek kapcsán aztán eszébe ötölt hirtelen a marhahúsleves. Ekkor elakadt a szava, percekig rázta a zokogás. A kicsi öcsém... a kicsi öcsém... futott neki sokadjára, nem tudta befejezni a mondatot.

Átnyúltam az asztalon és megszorítottam a kezét. Nem húzta el, az enyémet sem tolt el, de inkább erőt vett magán. A kicsi öccsével, akit Auschwitzba érkező azonnal a halálba küldtek, olykor összekaptak, hogy melyiküké legyen a marhaszegy szállásabb része.

Ekkor vált világossá, hogy Rudi bácsi nem csupán a könyv premisszájában volt segítségemre, hanem a kutatás módszertanát is felvázolta előttem. Amellett, hogy kiderült,

közvetlen emlékek az ételek elkészítéséhez nem tapadnak, nyilvánvalóvá vált az is, hogy a tradicionális ételekről lehetetlen úgy beszélni, hogy ne idéznénk meg azt a többé-kevésbé békés periódust, amikor még együtt volt a család, a család emlékezete pedig óhatatlanul behívja az átélt borzalmakat és a gyászt.

Tavaly szeptemberben, amikor Rudi bácsi itt hagyott bennünket, először éreztem azt, hogy ennek a könyvnek nem szabadna elsikadnia, nem hivatkozhatunk az elhibázott kultúrfinanszírozásra, sem az elszállt papírára, nem lehet, hogy az általam megszólaltatott tíz ember története eltűnjön egy elérhetetlen első kiadás védőborítója mögött.

Rudi bácsihoz még sokszor visszamentem, hol küldönként vittem-hoztam ismerős és idegen emberek között a videóra mondott üzeneteket, hol beszélgetőtársként. Sütöttünk

hremzlit, a mustja után a borait is megkóstolhattam, sőt egyszer abban a megtiszteltetésben volt részem, hogy levitt a féltve őrzött boros pincéjébe és megmutatta a gondosan őrzött évjáratokat.

A legelső mondatát követő morfondírozásom – hogy ti. sikerülhet-e egy könyvhöz elegendő receptet összegyűjtenem – ma már egészen új fénytörésben láttatja velem a könyv alakulásának történetét. Az foglalkoztat leginkább, hogy vajon meg tudjuk-e őrizni az erdélyi zsidó közösség emlékezetét annak ellenére, hogy alig maradt fenn néhány tradicionális recept? Elég lehet-e a hiány, hogy emlékezzünk, mi töltötte be egykor a hiány helyét.

Király Kinga Júlia

A kötet a Pesti Sólet olvasói számára megrendelhető közvetlenül a kiadótól az ujrakezdesreceptjei@gmail.com címen, és elérhető Budapesten az Írók Boltjában és a Láng Tékában is.

Hremzli

A csodanő

Gal Gadot és a Tel Aviv-Los Angeles tengely

Hollywood a népek olvasztótégelye. Aki tehetséges vagy szép vagy mindkettő (vagy egyik sem, de el tudja hitetni magáról), az talán boldogul. Ha nagy szerencséje is van. De ne legyenek kétségeink felőle, hogy hatalmas akaratú és rengeteg munka nélkül a tehetség, szép szerencsések sem viszik ott semmire. Ezért lehetünk igazán büszkék Izrael legismertebb nemzetközi exportcikkére: Gal Gadot színésznőre, akiben az összes szükséges feltétel egyesül: és már az egész világ ismeri.

Ahhoz, hogy igazán büszkék lehessünk rá, jó egy kicsit megismernünk – azon túl is, hogy a legsikeresebb nagy amerikai franchise-film, a *Halálos iramban*-sorozat és a DC képregényfilmek egyaránt szereplőjükkül választották. Persze, nem ő az első, aki Izraelből indult és a lehető legmagasabbra került az amerikai közgondolkodásban: képregények hőse lett – Natalie Portman is eljutott Thorig, Ayelet Zurer pedig egyenesen Superman anyja lehetett. De talán Gadot az egyedüli, aki úgy lett filmsztár, hogy közben öntudatos izraeli polgár maradt. Aki ugyan a szakmája szabályainak megfelelően sokat lakott Londonban, mostanra pedig az ingázást feladva Los Angelesbe, egy Hollywood Hills-i villába költözött, és a lányai is ott járnak iskolába, illetve óvodába, de ő megtartotta Tel Aviv egyik legszebb negyedében, Neve Tzedekben álló házat, és amikor teheti, hazautazik: az őszi ünnepek idején például rendszeresen meglátogatja a szüleit és a húgát.

Apai ágon hatodik generációs szabre – a felmenői a legelső betelepülők között voltak, és Palesztinába érkezésük után héberesítettek Grünsteintől Gadotra. Anyai nagyapja, Abraham Weiss viszont Munkácsról származik, onnan deportálták az egész családjával együtt Auschwitzba. A 13 éves fiú egyedül élte túl a vészkorszakot, és egyedül alijázott. Az unokájával nagyszerű viszonyban volt, és nagy hatást gyakorolt rá – ahogy az a középiskolai osztálykirándulás is, amelynek során a Tel Aviv környéki kamaszlány a társaival együtt Majdanekbe utazott. A színésznő több helyen is nyilatkozta, hogy ezek az emlékek segítenek neki megérteni és átélteni Wonder Woman világjobbító szándékait.

A gyerekkorából egyébként is csak a szépre emlékezik. Apja mérnök, anyja tornatanár volt. „Nagyon védett életet éltem – mesélte a *Rolling Stone* újságírójának. – Tévét például nem nézhettem. A szüleim folyton azt mondták, hogy inkább menjek ki a szabadba labdázni. És nekem az is megfelelt. Jó kislány voltam, jó tanuló, mindenki kedvence, habár elég fiús.” Aki még ennél is többet szeretne tudni Irit Gadotról és a nevelési elveiről, annak eláruljuk, hogy a sztáryanuka meglehetősen aktív az Instagramon, és büszke jiddise máméhoz méltóan főleg a lányai sikereiről posztol.

„Tény, ami tény, öntudatos zsidó vagyok, izraeli identitással – jelentette ki Gadot a *Cosmopolitan*-nek adott interjújában. – Tipikus zsidó családban nevelkedtem, letöltöttem a kétéves katonai szolgálatomat, nagyon fontosnak tartom, amit ott-honról hoztam. Szeretném, ha mindenki másnak is jó véleménye volna Izraelről. Nem akarok az országom képviselője vagy nagykövete lenni, de sokat beszélek róla. Nagyon szívesen magyarázok mindenkinek a hazámról meg a vallásomról, és ha egyszer rákezek, nehezen hagyom abba.”

2004-ben, 19 éves korában választották Miss Israelnek, a sikert követően természetesen modellkedni kezdett, miközben jogot tanult, de már a színészet felé kacsingatott. Néhány otthoni sorozat után egy ügynök beszervezte *A Quantum csendje* című Bond film szereplőválogatására. Jó irányba tapogatózott, nagyjából eltalálta, milyen fajta egzotikumot keresnek a producerek: a szerepet az ukrainai zsidó származású Mila Kunis kapta. Az ügynökét azért megtartotta, miután bevonult katonának: két éven keresztül önvédelmi küzdősportokat tanított a társainak. „Az izraeli élet része, hogy az em-

ber bevonul. Az összes barátom letöltötte a szolgálati idejét, a szüleim is megcsinálták, és a nagyszüleim is. Miért hagytam volna ki?” – válaszolta jóval később egy értetlenkedő amerikai újságírónak.

2007-ben, a szolgálati ideje vége felé viszont komoly felfordulás támadt körülötte, ugyanis az Izraeli Turisztikai Minisztérium nem túl bonyolult kampányt eszelt ki: csinos katonalányokkal akarta népszerűsíteni az országukba irányuló turizmust. Bikiniben, fegyverrel a kézben készült egy fotósorozat a sorállomány szépeiről, amint az ország turisztikai célpontjai előtt pózolnak. A képek láttán sokan izléstelen szexizmussal vádolták az ötletgazdákat, és nemcsak a Kneszetben, de még az angol parlamentben is felháborodott beszédek hangzottak el. Gadot viszont a botrány hullámainak hátán adott jó néhány interjút Amerikában, sőt, a *New York Post* címlapjára is felkerült. És csöppet sem érezte úgy, hogy hibát követett volna el. „Fotómodell voltam, nem doktor – jelentette ki a *Forward* magazinban. – Aki modell, annak az a dolga, hogy fürdőruhában fotózzák. Nincs ebben semmi provokatív.”

Állítólag részben a sorkatonaságnak köszönhetette az első fontos felkérését: a *Halálos iramban 4.* része rendezőjének az keltette fel az érdeklődését, hogy ráakadtak egy bombázóra, aki a kiképzésének köszönhetően kiválóan verekedett, és jól bánt a fegyverekkel. Az évek során a színésznő a sorozat még négy részében tűnt fel, egyre nagyobb feladatokat kapott,

egyre többet motorozott meg pofozkodott, és az is kiderült a figurájáról, hogy a Moszad ügynöke. Utolérte az akcentussal beszélő színészek sorsa: egzotikus külföldieket játszott. Nem sokkal később a *Párterápia* című Steve Carrell, Tina Fey-vígjátékban is izraeli modellet alakított.

Ekkoriban ment férjhez Jaron Varsanóhoz, akivel még egyenruhában ismerkedett meg. Azóta három gyerekük született: Alma most tizenkét, Maya hat-, Daniella két éves. A *Glamour*-nak azt mondta, hogy a gyereknevelésben a dolgozó anyákra jellemző zsidó büntudat a legnehezebb. Utálja, hogy a gyerekeket mindenhol magával kell vinnie a forgatásokra, otthon viszont nem akarja hagyni őket. Állítólag a *Wonder Woman* 1984 híres üvegrepülés jelenetét sírva játszotta végig. De nem a forgatókönyvírók rikkanták meg, hanem a kislánya, akivel két felvétel közben telefonon beszélt, és Alma nem értette, miért nem vesz részt az anyja a zeneiskolai vizsgáján. Maya már jobban hozzászokott a reflektorfényhez és a vele járó vándorülethez: talán azért, mert ő ott volt a *Wonder Woman* második részének pótforgatásán: az utolsó munkanapokon már egy zöld vásznat kellett a sztár hasa köré tekerni,

hogy majd digitális utómunkával tűntessék el domborodó pocakját. „Amíg csak az arcomat vették, olyan Wonder Woman voltam, amilyen kellett. Amikor egész alakos kép készült, úgy néztem ki, mintha Wonder Woman épp a Muppet Show-s Brekit akarná megszülni” – értékelte magát az *Entertainment Weekly*nek adott interjújában.

A *Wonder Woman* elsőpró sikere mindent megváltoztatott. A szereposztás hírére még eleinte a rosszakarók voltak hangosabbak az interneten – nem egy magas, vékony, zsidó nőt képzeltek kedvenc hősük mellvértjébe, de miután Gadot felbukkant a vásznon, mindenki boldogan elfogadta olyannak, amilyen. A színésznő egy csapásra világhírű, a világ pedig kicsit más lett. Vagy legalább az Egyesült Államok. Mégiscsak nemzeti mítoszuk egy fontos szereplője, Zeusz lánya, az igazság, a becsület a tisztesség és tisztaság letéteményesének életre keltését bízták egy idegenre, egy kissé még akcentussal beszélő jövevényre. Ráadásul egy zsidóra. És ő öntudatos feministának, az emberek közötti egyenlőség harcosának akarta játszani a kardos igazságosztót. „Arra törekedtem, hogy nőies legyen és erős. Erős, de nem annak ellenére, hanem éppen azért, mert nő – magyarázta a *Variety*

munkatársának a kérdésére. – Semmi kedvem nem lett volna eljátszani egy hidegvérrel gyilkoló szuperembert. Patty Jenkinsszel, a rendezővel sokat beszélgettünk arról, hogy mihez kezd egy nő, akit kizárólag nők neveltek, amikor átsodródik a férfiak uralta világba.”

2014 nyarán, nem sokkal a *Batman Superman* elen bemutatója után, három izraeli kamaszfiú elrablását és meggyilkolását követően az IDF hadműveletbe kezdett a Gázai övezetben. A frissen világhírűvé vált, de már több millió digitális követővel rendelkező Gal Gadot a Facebook oldalán közzétett egy képet, amelyen az arcát eltakarva imádkozik a lányával. A mellékelt szövegben békét kért, de egyértelműen a Ha-

maszt hibáztatta a törtétekért – és azóta is számos nyilvános üzenetében adott hangot a véleményének: mindig kiáll Izrael ügye mellett és békére hívja fel a feleket. Igaz, mostanában a palesztinokat „szomszédainkként” emlegeti, és arról ír, hogy meg kell szakítani a háború ördögi körét. A világ persze mindig alaposan megvitatja ezeket a megnyilvánulásokat, két részre oszlik, és minden egyes komment újabb kommentviharokat vált ki. Meg azt a döntést, hogy a közel-keleti arab országok többségében nem mutatják be a filmjeit.

Ő pedig *Wonder Woman* után is nagy dobásokra készül. A legfrissebb filmjében női James Bond. Talán el fogja játszani Kleopátrát, lehet, hogy egy sorozatban Hedy Lamarr bőrébe bújik, vagy mégis szuperhősként tér vissza. Ha nem volna a maga módján úgyis az. Az A-listás színészek közül talán ő ragaszkodik legjobban a hétköznapi életéhez, az átlagos családi mindennapokhoz – már amennyire az ő állásában ez egyáltalán lehetséges. A reggeleit a *moda* áni áldással kezdi. „Minden reggel ébredés után hálát adunk istennek, mert életben tartott minket. Minden ébredés után elmondom, hogy köszönet mindenért, köszönöm, köszönöm, köszönöm. Semmit sem szabad magától értetődőként elfogadni.”

Talán még azt sem, hogy jövőre annak a harmincegy hírességnek az egyike lesz, aki csillagot kap a Hollywood Boulevard-on, a *Walk of Fame*-en. Ő az első izraeli állampolgár, aki megkapja azt a kitüntetést, amely egyértelműen jelzi, mekkora hatást gyakorolt a show bizniszre – és visszavonhatatlanul beemeli a hollywoodi csillagok közé.

Deutsch Andor

Avokádóim

Egy kis izraeli cég kalandjai a vadkeleti pampákon

Piac, még Izraelben

Izraeli főnökeim úgy négy évvel ezelőtt leültek és azt kérdezték egymástól:

– Hol lehet a világon a legnehezebb befuttatni egy üzletet?

– Hát – mondhatta egyikőjük – szerintem például Magyarországon szinte biztos, hogy nem fog sikerülni.

– Na jó, akkor menjünk oda! Hiszen a kihívás az kihívás, a lehetetlen küldetés pedig nem létezik.

Legalábbis számukra.

Az unalom pedig mindennél rosszabb.

Létrehoztak tehát először egy kiskereskedelmi céget azért, hogy a magyar közönség jó minőségű egzotikus gyümölcsökhöz és zöldségekhez juthasson, de legfőképpen arra jöttek rá, hogy miközben a népszerűsége egyre nő, mégis ebben az országban olyan könnyen elérhető avokádó, ami tényleg jó minőségű, azonnal ehető, a hozzáértőknek sem okoz csalódást, vagyis finom, jó állagú, jó ízű, nem rohadt, nem kemény, nem ízetlen.

Szóval, először is létrehoztak egy struktúrát, egy alapot, egy céget, ami a céljuk eléréséhez kellett.

Mivel elsősorban az avokádóra akartak fókuszálni, cégüket magyarul Avokádóimnak nevezték el, ami ékezetek nélkül Avokadoim, s ez héberül egyszerűen csak avokádókat jelent. Vagyis találtak egy közös szót, elnevezést, amelynek mindkét nyelvben nagyjából azonos a jelentése.

A céget először, mintegy puhatolózásként a Lehel piacon indították el. Ez eleve nem volt kis kihívás, hiszen arrafelé a fél város megfordul, és nem kifejezetten az az emberfajta, aki kilószámra vásárolná az avokádót, az ananászt vagy a mangót - de ők mégis kitartóan árulták a mind mi-

nőségben, mind árban igen csak különlegesnek számító zöldségeket és gyümölcsöket.

Nem sokkal ezután, miután kezdtek egy kicsit jobban átlátni a helyzetet, átálltak a kiskereskedelmiről a nagykereskedelmi pályára. Ez aztán a kemény világ, ahol óriásit nyerhetsz vagy hatalmasat bukatsz, és minden az időzítésen, a kellő figyelmen – és persze a rendkívüli szerencsén múlik. És ami ez utóbbi faktort illeti, a szerepe talán nagyobb is, mint annak egy fejlett piacgazdaságban lennie kellene.

Bár ezalatt csupán annyit kell érteni, hogy ha egy kicsit is hibázol, vagy valami rajtad kívül álló elháríthatatlan körülmény miatt beragad valahol az importáru, akkor már el is mulasztottad az úgynevezett kulcspillantatot, és attól kezdve már jó eséllyel nagyon nem úgy fogod tudni eladni az árut, ahogyan eredetileg terveztél.

Ez a magyar piacon úttörő kis cég mindenestre már az első pillanattól kezdve másképp gondolkozott és dolgozott, mint régen honos versenytársai. Például mindjárt kétszer annyi árut hoztak be, mint akár a legnagyobbak is ezen a piacon, és nem igazán érdekelte őket, ha esetleg nem mindent volt

Ezt az avocadot már csak megenni kell

képes olyan gyorsan és olyan áron eladni, mint az ideális lett volna. Számukra a lényeg az volt, hogy állandó és folyamatos legyen az áru kínálat, egyenletesen jó minőségű. Tehát: nagy mennyiségben kiváló minőség, ezen a piacon elsősorban még szokatlan egzotikus gyümölcsök és zöldségek, gyönyörű árak, lenyűgöző kínálat – bármi áron. Még ha ezt eleinte a magyar közönség teljes értetlenséggel szemlélte is.

Aztán elérkezett egy pillanat, amikor hirtelen ez a kicsi és furcsa cég mégiscsak befutott a nagyok közé, vagyis eggyel magasabb ligába került. Csak azzal az egyszerű húzással, hogy hirtelen a legnagyobbak játékaival, a banánnal is elkezdett foglalkozni. Ezt az orosz rulettet tényleg csak az örültek játsszák, hiszen az embernek legfeljebb öt napja van rá, hogy eladja a beérkezett árut, és mindezt úgy, hogy eközben a teljes szállítmány értéke napról napra tovább feleződik. Ez technikailag úgy működik, hogy az ember zöld banánt vásárol, azt bérelt érlelőkamrákban tárolja, ahol meghatározott ideig és egészen pontos, előre beállított hőmérsékleten érleli tovább, és közben reménykedik benne, hogy a raktárból kikerülő végtermék olyan kíváncsú, szép és finom lesz, amely a kőkemény és vérprofi versenytársak ezerféle banánjával szemben is megállja a helyét, s ha ez egyáltalán lehetséges, még azoknál is szebb, jobb, kíváncsúbb.

Egy titkot most rögtön el is árulhatok: egy ilyen cégben dolgozni minden, csak nem unalmas.

Az persze igaz, hogy télen és nyáron éjjel és nappal lógó nyelvvel gürüzünk, hiszen simán jöhet egy váratlan hajnali

áramszünet, miközben éppen rakjuk össze az éttermeknek a zöldségeket... Máskor pedig valaki egy elektromos targoncával cselesen ledönti az üzletünk felét, esetleg a szállítóautónk ajtaja menet közben csak úgy leesik (ez még az elején volt), vagy hirtelen megrohad a 40 fokban kint felejtett, mondjuk, két vagy három raklapnyi friss áru, esetleg a NÉBIH kiemeli a szállítmányunkat "ellenőrzésre", tehát egész nap idegbeteg telefonálással próbáljuk feltérképezni, hogy hol a fenében rohasztják éppen a bürokrata hivatalnokok, és mikor kapjuk végre vissza. A végeredmény persze az, hogy a totális dilettantizmusuk eredményeképpen 140 kilónyi zöldfűszert egyenesen dobhatunk a kukába, és még csak ezután következik a minisztériumi osztályvezetőkkel való agyzsibbasztó levelez-

getés és a szokásos perrel való fenyegetődzés. (Mindez számomra a virágzó szocialista zöldség-gyümölcsipar feneketlen bugyrait idézi fel, amelyeket 1979 és 1981 között mint a Zöldért Hírlap szépművészeti pályakezdője, magam is testközelből szemlélhettem... - a szakmai szerkesztő keserű megjegyzése.)

Ami azonban minket mindeközben jellemez: mi persze vehemensen, de kifejezetten izraeli stílusban, vagyis szeretettel, szenvedéllyel, elkötelezettséggel, bizalommal, jó légkörben és a saját hibáinkból mindig tanulva, egyenletesen fejlődve, a legképtelenebb helyzeteket is megoldjuk. E téren egyelőre több mint kevesebb sikerrel dolgozunk, és nagyon-nagyon intenzíven.

Én magam nemzetközi dark-goth gasztroceleb hullócsillagként zuhantam a semmibe 2020 tavaszán, amikor sok más hozzám hasonló semmirekellő szórakoztatóipari alkalmazottal vagy vállalkozóval együtt éltem át, hogy kártyavárként omlik össze a körülöttünk felépített világ. Konkrétabban mondván: volt egy nemzetközi ételfesztiválom, a Black Food Festival (lényege, hogy fekete, vagy sötét

színű ételeket és italokat lehetett kapni), amelyet Budapest, Berlin, Tel Aviv, Helsinki, New York, Istambul, London, Nairobi és Tallinn után, egy afféle diadalmenet kellős közepén ért a Covid-csapás. A koncepció talán extrém és érthetetlen baromságnak tűnik, de ahogy mostanában körülnézünk az Addams-family és gót bölcsődék diadalmenetén, vagy akár ha a Barbie-örületet vesszük, akkor talán el lehet hinni, hogy igenis van, vagyis volt, létezett egy jelentős és komoly vásárlóerejű réteg, amely ennek örült.

Persze, akkoriban senki nem segített semmit, mondhatni akár a szó szoros értelmében éhen is halhattam volna, és azzal is tisztában vagyok, hogy ebben az iparágban nemcsak én jártam így.

A túlélésre gondolva, de semmiképpen sem vállvonogatós kompromisszumból, hiszen nagyon is érdekelt, végül tehát elszegődtem az említett bevállalás, Magyarországon akkor éppen gazdasági tevékenységbe kezdő, enyhén mazochista hajlamú izraeliek által alapított zöldség-gyümölcs import céghez, akik valahol tényleg azt akarták, hogy a magyaroknak is jusson a jóféle egzotikus zöldségekből és gyümölcsökből, akár tetszik ez nekik, akár nem.

És – láss csodát – szerintem a céljukhoz, a közös céljainkhoz mára kezdünk egyre közelebb kerülni.

Fontos használati utasítás még, hogy esetükben nem igazán elképzelhető az úgynevezett kisléptékű haladás. Ahányszor én izraeliekkel dolgoztam, a mi hazai, megszokott mértékegységeink egy kissé mindig eltértek az övéktől. Egy példával élve: a Lehel piacra például hoztak kezdésnek 11 raklap avokádót. Na, abból elkelt olyan húsz vagy harminc darab, s a többi előszörre ment egyenesen a szemétbe, mert senki sem értette, hogy valójában mi a fenét akarunk ezzel.

A Lehel piacon ugyanis akkor még leginkább az egy darab fokhagyma és az egy darab citrom vásárlása volt a jellemző, sőt, az ott talán még ma is így van. De izraeli szemmel nézve ez teljes képtelenség. Ők gyökeresen máshoz vannak ugyanis szokva, és ez náluk nem is annyira pénzkérdés.

Közben elrepültek az évek, a cég felnőtt és ma már komoly szakmai ügyfélkörrel rendelkezik, továbbá biztos háttérrel a Nagybani Piacon, ahol ugyan sok veszély leselkedik ránk (mindannyiunk nagy öröme). Ezen felül pedig a biztonság kedvéért egy éve megnyitottunk egy saját kis üzletet is az Újlipótvárosban, a Katona József utcában, ahol viszont tényleg közvetlenül a farmjainkról érkező árut szerezheti be magának a kedves oda betérő vendég.

A tanulság az, hogy az élet nem egy hámántáska, bármit is jelentsen ez.

Boros Regina

Lévai Jenő emlékkonferencia lesz Budapesten

Lévai Jenő alighanem a legnagyobb magyar újságírók egyike. Több műfajban alkotott: tényfeltáró napilapos hírlapírói munkája mellett bestseller történelmi riportokat, sajtótörténeti gyűjteményeket és dokumentum-összeállításokat közölt. A második világháborút követő években (1945-48) a vészorszak, a hazai zsidóüldözés első, történészi igényű krónikása lett. Életműve – több mint húsz kötet tényirodalom – máig rendszeresen hivatkozott és vitatott történelmi forrás, ugyanakkor a profi újságíró olvasmányos stílusában megírt, sodró lendületű elbeszélés.

Lévainak hosszú élet adatott. Végigélte szinte a teljes 20. századot és benne jópár politikai rendszert. (1892. április 26-án született, és negyven éve 1983. június 29-én hunyt el Budapesten.) Az első világháborúban az Osztrák-Magyar Monarchia katonájaként harcolt, majd 1915-ben orosz hadifogságba került. Csak hat évvel később tudott Szibériából hazaszökni.

Háborús élményeit, a hadifogságot és szökésének lélegzetelállító kalandjait, s a hazai hátszág történetét nagyszerű történelmi trilógiában dolgozta fel *Éhség, árulás, Przemysl* (1933), *Éhség, forradalom, Szibéria* (1934), *Éhség, panama, Hinterland* (1935) címmel. A három mű együtt több mint százezres példányban kelt el. E svungos, ma is letehetetlenül izgalmas kötetek a személyes visszaemlékezés mellett történeti értéket képviselnek.

Világháborús évei és hadifogsága idején Lévai tudatosan készült a későbbi közlésekre. Rengeteg dokumentumot gyűjtött, interjúzott, mindent feljegyzett a talán létrejövő könyvek számára. Nem mellékesen kritikusan rögzítette a kialakuló Szovjet-Oroszország, a kommunista rendszer első éveit.

Az első háború előtt Lévai pályája sportújságíróként indult. A háború után – a Horthy-rendszerben – tényfeltáró újságíró-

ként, botrányos ügyek, panamák feltárásával szerzett nevet az Est Lapoknál. Egyik leplező cikksorozatában például bebizonyította, hogy a Keleti pályaudvar sínhálózata balesetveszélyesen épült. Az ütős cikksorozat hatása: átépítik a Keletit.

Egy másik tényfeltáró sorozatában 1925-ben Endre László gödöllői szolgabíró törvényellenes antiszemita akcióit mutatta be. Ebből évekig tartó bírósági eljárás támadt. Végül, hiába a hatalmi nyomulás, Lévait felmentették. (Később Endre László jelentős szerepet játszott a magyarországi zsidóság deportálásában és a Szálasi-kormányban. 1946-ban az egyik háborús főbűnösnek kivégezték.)

Az Est Lapok után Lévai a Magyar Hétfő, majd a politikai bulvárlapként jellemezhető Kis Újság tulajdonos-főszerkesztőjeként dolgozott. Az olcsó lappal nagy piacot, szép nyereséget szerzett. Amikor a zsidótörvények miatt elvették tőle szeretett lapjait, Képes Családi Lapok címen még 1943-ig megjelen-tethetett egy vékonyka újságot.

Címével ellentétben ez nem volt sem képes, sem családi lap. De még foglalkozhatott a társadalomból egyre inkább kiszorított zsidó magyarok sorsával, segítette a munkaszolgálatra elvitteket. Amikor azonban Lévaiek megírták, melyik munkaszolgálatos század hol szolgál, a lapot bezáratták és Lévai ellen ismét komoly büntetőper indult.

A vészorszakot – magát a vészorszak szót is minden bizonnyal ő alkotta meg – Lé-

vai részben a Farkasréti temető egy kriptájában bujkálva, majd egy pesti „védett házban” élte túl. A nyilasok többször majdnem meggyilkolták. Ám – csakúgy mint az első világégés alatt – újabb életveszélyes megpróbáltatásai közben is gyűjtötte a forrásokat, az adatokat, a dokumentumokat, amelyek későbbi művei alapjául szolgáltak.

Bibó Istvánhoz hasonlóan az 1945-48-as időszak hozta el számára a termékeny alkotói munka lehetőségét. E rövid négy évben elképesztő munkabírással közel tucatnyi könyvet közölt. Eredeti forrásközléssel mutatja be a magyarországi holokauszt tetteseit és áldozatait, a zsidóüldözőket és a megmentőket, az ellenállókat (többek között Bajcsy-Zsilinszky Endre szerepét).

Elsőként dolgozza fel a pesti gettó történetét, írja meg a svéd embermentő Raoul Wallenberg életét. E művei közül több új kiadásban is megjelent a közelmúltban: A pesti gettó csodálatos megmenekülésének hiteles története (1946; 2014); Raoul Wallenberg regényes élete, hősi küzdelmei, rejtélyes eltűnésének titka (1948; 1988).

Néhány éve látott napvilágos Lévai eddig lappangó 1944-45-ös naplója: „...csak ember kezébe ne essem én...”. Deportáció, télach, Schutzpass... Egy újságíró hiteles feljegyzései a nácik és nyilasok magyarországi rémuralmáról: a magyar zsidóság végnapjairól. 1945 (2016). Tavaly pedig új kiadásban megjelent Lévai főműve, a Zsidósors Magyarországon (1948; 2022) is.

A Rákosi-kor aztán megint cenzúrázta Lévait: az újabb totaliter rendszer is kiiktatta a nyilvánosságból. Független gondolkodó-

ként, liberális demokrataként és Wallenberg méltatójaként nem jelenhettek meg írásai.

A Kádár-korszakban is erősen korlátozták. A vészkorszakkal foglalkozó monográfiáinak újrakiadására, továbbfejlesztésére nem kapott lehetőséget. A náci Adolf Eichmann magyarországi működéséről tehetett közzé dokumentumokat (angolul, franciául, németül).

Itthon csak a hazai zsidóság deportálásában szintén főszerepet játszó SS-ezredes Kurt Becherről írt könyve jelenhett meg, a kézirat harmadára húzva: A fekete SS „fehér báránya” (1966). (Becher figuráját Závada Pál: Hajó a ködben című 2019-es regénye is felidéz.)

Az 1960-as és 70-es években ezen kívül csak cikkeket publikálhatott (az Új Életben, a Magyar Nemzetben, az Ország-Világban). Ugyanakkor számos külföldi – elsősorban német és osztrák – náci háborús bűnös perében vett részt szakértőként.

Lévai nemzetközi mércével is a holokauszt első kutatói közé tartozott. Tényfeltáró újságíróból képezte át magát történészre. Randolph L. Braham, a magyar holokauszt legelismerettebb kutatója megtisztelő módon újságíró-történésznek nevezte Lévait egy 2014-es interjújában.

Lévai egész életében a lehető legszélesebb olvasóközönségnek írt. Dinamikus, sodró lendületű, mégis alapos könyvei magukkal ragadnak és a szemtanú személyes hitelével szólnak. Kötetei a társadalmi emlékezet közérthetően megírt, fontos dokumentumai. Írásait ma is alapvető forrásként használják mindazok, akik a magyar holokauszt történetét kutatják vagy aziránt érdeklődnek. Akkor is így van ez, ha az elmúlt közel nyolcvan évben már sokkal több tényt tudunk a vészkorszakról és árnyaltabban látjuk a folyamatokat. Elévülhetetlenek az érdemei abban is, hogy sok forrás megmaradt az utókor-
nak, a mai kutatásokhoz is.

Lévai napilapos újságírói életműve mára nagyrészt elmerült. De ha valaki többet akar tudni első világháborús részvételünkről vagy az orosz-szovjet hadifogságról, annak ma is izgalmas olvasmány a világháborús trilógiája. S ha valaki jobban szeretné megismerni a Horthy-kor Magyarországot, annak megkerülhetetlenek a tényfeltáró riportjai ma is.

(A Média1 cikke alapján)

Dési János–Sükösd Miklós

LÉVAI JENŐ-EMLÉKKONFERENCIA A TÉNYFELTÁRÓ ÚJSÁGÍRÁSTÓL A VÉSZKORSZAK TÖRTÉNETÍRÁSÁIG
Az ELTE Média- és Kommunikáció Tanszék szervezésében, 2023. november 24.

Lévai Jenő életművét idén ősszel konferencián idézzük fel, amelyen a korszak neves történész kutatói és újságírók együtt elemzik majd szellemi örökségét. A tervek szerint többek között előad: Karsai László, Sükösd Miklós, Gellért Ádám, Lugosi András, Stark Tamás, Balázs Eszter, Harsányi László, Dési János, Bohus Kata, Molnár Judit, Révész Sándor, Novák Attila, Csonka Laura, Jablonczay Tímea, Lénárt András, Zombory Máté. (A névsor még nem végleges.)

Pozsgai Zsolt

Jávor hajnalai

zenés játék két részben

Szolnoki Tibor

Zsardon Andrea

Körmendi Péter

Balogh B. Attila

Kelemen Fanni

Imre Roland

rendezte:

Seregi Zoltán

Jávor Pál
emlékére

ZSADONS

2023. október 15., vasárnap 18:30

Goldmark terem

1075. Bp., Wesselényi u. 7.

Regisztráció:

grosserbalazs@dohany-zsinagoga.hu